VOL 1
ISSUE 1

rights / rites

VOL 1
ISSUE 1

su'gi

rights / rites

su'gi is the official literary magazine of USeP Literary Department.

Published by
USeP LITERATURE FACULTY
Language and Literature Department
College of Arts and Sciences
USeP Obrero Campus
Davao City
(082) 2227 8192 local 255 265
ISSN
ISBN
cas.usep.edu.ph
usep.edu.ph/cas/su'gi

Copyright 2025 by University of Southeastern Philippines, Language and Literature Department
Literature Faculty - Reah Izza T. Paglinawan, Angelo Lenard E. Yu

Copyright of individual poems, fictions, non-fictions, photographs, and images belong to their respective writers and artists.

All rights reserved. No part of this publication my be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in ny form or by any mens, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the written permission of the Publisher or the Editor/s.

Magazine and cover by Franko Talaria

su'gi is the official literary magazine of USeP Literary Department.

With the contributions of Maria Rita Tuban, Rolando O. Bajo, Teresita A. Sancho, Patricia O. Elbanbuena, Angelo Lenard E. Yu, Reah Izza T. Paglinawan, Maria Danica P. Ching, George Evan Borinaga Cuadrillero, Jasmin San Juan, Aimee Rose Larida, Melded E. Montes, Roanne Denise Nemeño, Earl Palabrica, JL Sabagala, Shinnen Cahandig, John Oliver A. Ladaga, Lewi Origenes, riluvcat, Patrick Jayson L. Ralla, Kyle Gomez, Josephine May Grace Famoso, Franko Talaria, Mark Joel C. Ortiz, Syvell dela Cerna, Mel Lance Baliguat, Johannah Mitzy Hocson, Yuhanna Loraña, Alex Joy Florentino

Reah Izza T. Paglinawan, Angelo Lenard Yu Editors-in-Chief | Virgel S. Torremocha Associate Editor | Josephine May Grace Famoso, Jenifer R. Tuban Section Editors | Maria Danica P. Ching Managing Editor | Frank Lloyd A. de la Cruz Layout/Design

Pinaskuhan Namo
Rolando O. Bajo 16

Davao Bisaya: A 'Bastard' in the South Against the sapiential et eloquentia of Literary Elitism 30
Reah Izza T. Paglinawan

Gugma sa Mais nga Sweetcorn 38
Maria Danica P. Ching

Should I Hate the President? 40
George Evan Borinaga Guadrillero

Ang Likod ni Philemon 42
Jasmin San Juan

Ang Yutang Ginikanan 47
Aimee Rose Larida

Hulaw 50
Melded E. Montes

Balut ni Tatay 52
Roanne Denise Nemeño

di'syembre 76
Lewi Origenes

Will the Canopies Be Taller on The Other Side 78
riluvcat

Translation and the Death of the Ego 80
Patrick Jayson L. Ralla

rights

/ rites

12 - 13 In Bayhun sin Lingkatan /The Face of the Beautiful Lady
Ma. Rita C. Tuban

22 - 23 Afternoon Delight, Reminisce, Awakening [a suit]
Teresita A. Sancho

26 - 27 A Day After Retirement
Patricia O. Elbanbuena

28 Gugma sa Bakunawa
Angelo Lenard E. Yu

54 Bani
Earl Palabrica

63 Nasaag Ko sa Barko ni Maria Cacao
JL Sabagala

72 Alom sa Lapalapa
Shinnen Cahandig

74 For the Balete Tree in Our Old High School
John Oliver A. Ladaga

86 Beast of San Juan
Kyle Gomez

87 Two Timelines in a Cup
Josephine May Grace Famoso

90 If You Say So
Franko Talaria / Reah Izza T. Paglinawan

VIRGINIA
Holidays

EDITOR'S NOTE

Dear Gracious Reader,

If I may, allow me to begin by evoking a nuance in the landscape of Philippine literature:

Who writes the nation?

We grew up celebrating our identity as *Filipinos* through the annual observance of "Buwan ng Wikang Pambansa" where, in institutions, we showcase our fluency in speaking and writing in the national language, which is, by tradition and law, referred to as Tagalog. Our national identity, then, has been defined by our eloquence in the language of Luzon's mother tongue and our capacity to afford a Filipiniana or a barong Tagalog. But this "nation" is a multitude of languages and dialects that shape the diverse cultural identity of the Filipino and with this, the lived experiences of the indigenous peoples and the settlers.

"su'gi" is a truncation from the Cebuano "sugilanon" which means "story"—a concept common to all literary genres and with which Davaoeños are familiar. The intentional clipping of the word is a gesture of diverging from the hegemony of Sinugbuanong Binisaya (the mother language) as the prescriptive Binisaya in Davao Literature. This coinage signifies the Literature Department's advocacy to acknowledge realities and expressions uniquely experienced by the Davao Bisaya speaker, whether settler or not, who has a rich hybrid consciousness organically emerging and intermingling in the multicultural Davao region and greater Mindanao.

su'gi was conceptualized with this idea of the "real language of life" in Mindanao, and in an attempt to contribute to the diverse and culturally nuanced body of Mindanao literature as part of the national literature by a truthful literary expression of the Davao Bisaya imagination.

In this first issue of su'gi, we honor the pillars of USeP's School of Literature by sharing the works of theater artist and transformative educator Rolando "Rolly" Bajo; Dr. Patricia O. Elbanbuena, whose long-running direction of USeP's Institute of Languages and Creative Arts is still palpable in the Institute's artistic and cultural endeavors today; Dr. Maria Rita Tuban, whose rigor in literary and cultural research and creativity has earned the Department its name, and Dr. Teresita A. Sancho, our dear professor who has a relentless faith in the potential of the Department's literary production through honing its writers.

By featuring the alumni and current students of the Department, su'gi attempts to paint the face USeP's School of Literature, in the context of Mindanao's current zeitgeist and the spirit of the nation.

As we attempt to *write the nation*, may this humble literary project of ours conjure catharsis in you, dear reader.

Mapasalamaton sa kanunay,

Reah Izza T. Paglinawan
Editor-in-Chief

VOL 1
ISSUE 1

su'gi

rights / rites

In Bayhuh sin Lingkatan

Ma. Rita C. Tuban

Makainuinu kakitaan
In bayhu mu ha bulan,
Suga, iban sumping Mayan,
Hangkan hipangayuh ku ha
Tuhan,
Balik na kaw kakuh magbing,
Bang adlaw na dih Ku
Maabut hi Kumala,
Amu ini in sahaya,
Tagaran Ku na sadjah
bang dum,
Sumib kimatawa na in
Lingkatan,
marahih masaggaw na ha bulan,
Ha malinaw tubig ha sapah yan,
Siyauk Ku na in bayhu sin
bulan,
Nalawah da ha lima Ku, Dayang,
Magbalik pa tubig siya Dayang,
Na rayang masusa aku.
Lawagun ku na sadjah
In bayhu mu bang dih masah,
Ha manga sumping yan
Ha malawak jambangan
Sin katian gulangan.
Siminag in hambuuk
Sumping mahamut,
Ampa kiyamputan masamut,
Nalawah in sumping.
Similawak balik na kaw magbing,
Bat aku makatug mahimbing.

The Face of the Beautiful Lady

Ma. Rita C. Tuban

It is puzzling,
I can see your lovely face
In the moon, sun and flower.
So I ask God
To let you come back to me.
When morning comes
I could not reach Kumala,
That is the sunshine,
I will just wait
In the evening,
The beautiful moon peeps and smiles,
Maybe this time
I'll be able to catch it
In the clear water of a river.
I try to hold the face of the moon,
It disappears from my hands,
It returns to the flowing river,
My dear I'm so sad,
Anyway, I will just look for
Your face if I will not miss it.
In the many pretty flowers,
Found in the wide garden
Of the forest.
A fragrant flower shines
I hastily take hold of it,
But it suddenly slips from my hand.
I shout, please come back to me,
So I can sleep soundly.

Nagtapoktapok ug nagkaguliyang ang kadaghanan sa tribo. Sobra pa sa piyesta sa baryo ang kabanha. Daghan ang naglingo-lingo. Ang uban nahingangha. Ang didto nagtapok sa halayo niduol ug nag-alirong kang Datu Sugatan. Ang mga bata nihunong pagdula ug ningduol pud.

"Unsa daw?" pangutana ni Dolom.

"Ondiyo kid o. (Adto na ta.) Manguli na ta sa ato unyang hapon," matud ni Datu Sugatan. "Naa na daw tay masakyan pauli sa ato, ingon sa mayor."

"Manguli na ta? Oy, dili pa unta!" matud pa ni Tinay nga nagkarga ug bata nga gitali sa likod.

"Pila pa unta ka adlaw ta dinhi."

"Bitaw, oy. Mangarol pa sa ta." Dugang sagbat ni Nardo. "Aron madungangan ang atong natigum."

Tolo na ka semana mi sa siyudad gikan sa usa ka sitio sikbit sa Panaga sakop sa Paquibato. Kada Pasko man gud anhi mi sa siyudad para magsayawsayaw sa kabalayan ug sa mga tindahan. Iyawat na lang naa mi madala sa amo nga mga sinina nga biya na sa mga nanghatag apan masuot pa namo, mga de lata, ug labi na kuwarta. Pila na ka Pasko nga moanhi gyud ko sa siyudad, dili lang tungod kay naay mapangayo nga mga gamit sa balay ug pagkaon, kon dili para makita pud namo ang nagkalain-laing kalingawan sa siyudad ug mga nagsigasiga nga mga gagmayng bombilya nga pasigaon lang kon Pasko s kabalayan ug sa mga kahoy. Nindot tan-awon ang mga bombilya sa kabalayan, labi na sa giingon nilang Siti Holl* sa sentro sa siyudad. Hasta mga kahoy palibot sa Siti Holl* napuno ug mga lain-laing kolor sa bombilya. Sa mga kabalayan, daghan pud mga bombilya labi sa sa iling natad, apil ang mga koral. Wala man gud ni sa amo. Kon naa man, sa pipila lang ka balay sa mga Kristiyanos nga magpakita sa siga-siga nga dekorasyon. Sa among mga lumad, wala man mi niana.

Kadaghanan sa amo dili man motuo sa selebrasyon sa ingon nilang Pasko. Pero ang uban sa amo nga nakumbinsi sa tinuohan sa mga Kristiyano, motuo na usab. Ang akong pamilya dili unta motuo, pero nindot man gud kon dunay kalingawan gawas sa piyesta ug kon may kasal sa sitio. Malipay na lang pud mi uban sa mga hudyaka sa mga Kristiyano. Mag-ampo na lang mi ni Magbabaya** kon unsa may kaayuhan namo. Pero kanang giingon nila nga Dyesos Krays ug Birgin Meri? Dili katuohan. Dili mi kasabut sa istorya sa pagkatawo sa batang ginganlan nila'g Hesos ug ngano nga birhin gihapon ang Iyang inahan.

"Manguli na daw ta unyang hapon, Bodoy. Duna na daw tay masakyan pauli sa ato. Gipadalhan ta sa mayor ug tolo ka trak para makauli na ta." Ingon nako ngadto sa akong manghud. Trese anyos pa si Bodoy

Pinaskuhan Namo

Rolando O. Bajo

ug karon pa nakatamak ug siyudad. May hitsura unta siya apan sama sa daghang mga lumad ug kanako may pagkapislat ang iyang ilong, kuloton gamay ang buhok ug lapad ang wa-it. Pero listo ang iyang mga linihukan, labi na kun iuban nako siya sa pangayam sa kalasangan. Makagukod siya ug langgam nga dili kayo paspas molupad, ug dali siyang makasikop ug isda sa sapa.

"Unta magdugay pa ta diri, Manong. Sadya dinhi. Nindot dinhi. Daghang makita. Ug daghang manghatag kanatog madala sa atoa." Mao pay pag-anhi ni Budoy sa siyudad. Sa miaging mga tuig wala nako kay malipay man pud siyang magtan-aw sa tanang makita sa siyudad. Ug labut pa, mokawat man kog halok sa iya kon ngitngit na ug hapit na mi mangatulog sa morag hagdan-hagdan sa jim*. Apan karon wala nako siya paubana kay naminyo man mi niadtong Marso ug kabuwanan na man sa among mahimong panganay. Ug paminaw sa mananabang morag naglisud siya sa maong pagsabak. Maluoy unta si Magbabaya* nga walay mahitabo kaniya. Basig unsa pay mahitabo sa siyudad kon dad-on nako siya dinhi.

Tinuod daghang makita sa siyudad: daghang mga tawo, daghang dagkung mga balay ug ubang mga gambalay, daghang kotse ug ubang sakyanan nga nagsinawsinaw sa samaw sa adlaw. Ug saba kaayo tungod sa mga busina sa mga sakyanan. Ug labi na, daghan mi'g madawat ug makumkum nga kuwarta gikan sa among pagsayawsayaw sa mga kabalayan ug mga tindahan. Mahimuot man pud ang daghan sa among sayaw ug sa among sapot.

Apan aduna pud pipila nga siya paubana kay walay maglawog sa duha ka baboy ug pagtugway sa tolo ka kanding ug duha ka kalabaw.

Pagsulti nako sa iya nga ubanon nako siya ron, perteng lipaya niya. Nagsayaw-sayaw pa siya apil hapak sa agong nga nagbitay sa bongbong nga kawayan ug libut-libut sa natad tugtog sa kudlong* hangtud nga gibadlong nako siya. "Makakita na gyud ko ug siyudad," matud niya nga gihangak sa iyang paglangas.

Sa miaging tuig uban nako si Inda nga akong buya sukad pa sa among pagkabata. Maayo tong kauban nako siya

mangyam-id makakita sa among sayaw. Ug dili mi pasudlon sa dagkung giingon nilag mol**. Abugon man mi sa mga guwardiya kay hugaw daw among hitsura ug lain ang among pamiste. Dili pareho sa mga Bisaya ug mga Tagalog nga ang pamiste kadtong makita sa sinehan sa TV sa tindahan sa among sitio. Pero ang among pamiste nga linumad naandan na man. Pero siguro kay pila na man ka adlaw ming suotsuot sa maong mga sapot, lain na pud kaha ang among baho sa lawas, labi na kun pirmi mi mabulad sa adlaw sa among paglibotlibot sa mga kabalayan kada adlaw ug sa nauga nga singot sa among kalawasan.

Maibug ko usahay nga makakita sa mga pamiste sa mga Kristiyano. Nindot sila tan-awon. Naa koy duha ka buok sama sa ilang pamiste nga ginasuot nako kun magpista sa among sitio, gihatag sa usa ka babaye gikan sa opisina sa siyudad nga nibisita sa among lugar upat na ka tuig milabay. Gisi-on na'g gamay ang maong sinina, apan magamit lang gihapon kun dunay kalingawan sa sitio namo ug sa sentro. Dili pud unta ko mouli kauban sa akong mga katribo ngadto sa Paquibato. Apan mao may mando sa mayor ug sa among kaubang datu. Wala mi mahimo. Nahatagan na man pud kada pamilya ug tunga sa sako nga bugas, pila ka de lata ug pila ka morag pansit ang hitsura nga gisulod ug plastik. Puede na to makaon namo sa mga duha o tolo ka semana. Pagkahurot niadto, balik na pud mig kaon sa saging, sa kamote ug sa kamoteng kahoy. Wala nay sud-an, kon dili ginamos nga halos tubig lang nga walay unod sa bolinaw ug gidugangan lang ug tubig ug asin.

Dunay dahunog nga nagkaduol. Niabut na diay ang tolo ka trak nga among sakyan ug nihunong kini sa among duol.

"Og sakoy kid o to untoranan. (Manakay na ta!)!" singgit ni Datu Sugatan pag-abut sa tolo ka trak.

Nagkaguliyang mi ug nag-iyahay mi'g hakot sa among mga sako sa bugas ug pipila ka plastic bag ug gitunol ang among mga gamit sa nagdawat sa taas sa trak. Giampingan pud namog tunol ang mga magamit namong mga instrumento sa among pagsayaw-sayaw sama sa kudlong* ug dabakan*. Importante ning mga gamit sa among tribo. Ang mga babaye ug mga bata dawaton lang sa mga lalaking nakauna'g saka sa trak. Kaming mga lalaki nag-iyahay ug kapyot sa kilid sa trak aron makasaka. .

Daghang mga Kristiyano sa daplin sa mga tindahan nga nagtan-aw sa among pagsakay sa trak. Kadaghanan nagngisi. Mora man gud mig sirkus nga nagkaguliyang sa paningkamot nga makasakay. Siguro pud nalipay sila nga mohawa na mi. Mabakante na ang dakung lugar nga gitawag nila ug jim* nga among

gipuy-an sulod sa sobra duha ka semana.

Sa takulahaw, nabati nako ang upat ka Bisaya nga nag-istoryahay, "Nganong nia man na sila dinhi? Nagsamok-samok lang sila dinhi!"

"Bitaw. Dili lang samok kon dili hugaw pa silang tan-awon," matud sa usa.

Apan dunay nisagbat pag-ingon "Oy, ayaw mo ana. Nangarol man gud na sila dinhi basta Pasko? Luoy man pud na sila. Iyawat na lang naa pud silay madawat ug madala sa ilaha," depensa sa amo sa usa ka mubo nga tawo. Nalipay kog gamay sa akong nadungog sa iyang gipanulti. Naa pud diay naluoy sa amo.

Paglingi nako sa ila, nahilum sila ug hinayhinay ug pahilayo. Ang nagsulti ug maayong mga pulong para sa among presensiya nagpahiyum kanako. Gigunitan nako'g maayo ang duha ka sako sa mga gamit nga dad-on nako. Si Bodoy naa pud usa ka sako ug tunga. Malipay na sila si Ama ug Ina ug si Inda ug mga igsoon sa among mga dala.

Gihikap pud nako ang pantalon kun naa pa ba ang akong natigum nga kuwarta nga giputos nako sa tubaw*. Giihap nako to sa wala pa mi mosakay sa trak ug hapit tolo ka gatus ka pesos ang akong nakumkum. Upat ka gatos unta tanan pero nagpalitpalit man mi ni Bodoy ug mga makaon sa daplindaplin sa mga kalsada sa pila ka adlaw nga paglibutlibot namo sa siyudad. Hinoon naay manghatag kanamo ug makaon gikan sa mga ahensiya sa gobiyerno. Apan magpalit pud mi ni Bodoy ug makaon labi na tong dili namo makita sa among lugar nga lami kan-on kay lain man ug mga hitsura ug kalami. Nakapalit na pud ko ug pila ka pan sa bekeri para ilang Ama ug Ina ug ni Inda. Nihit man gud ang pan sa among lugar. Kon naa man, bahaw na pud kaayo.

"Budoy, pila ang kuwarta imong natigum?" hunghung nako sa iya. Dili nako gustong madungog sa uban namong kauban.

"Mga sobra man siguro ni sa duha ka gatus, Manong."

"Puede na. Idugang na na sa akong natigum."

"Naa may relep nga mga bestida ug mga syorts nga akong nakuha gikan sa usa ka balay. Wala na ko mopalit ug lain pa."

"Sige. Malipay na sila sa ato."

Nakasakay na ang tanan ug nisiyagit si Datu Sugatan nga moplastar na kay molarga na ang tolo ka trak. Niandar ang mga trak nga nagpanon para kon dunay maaberiya sa usa, maka-ayuda ang naulahi. Nilingi ko sa lugar nga among gibiyaan. Nagdahum gihapon ko nga makabalik sa sunod nga Pasko. . Ug basin madala nako si Inda ug ang among gamayng anak puhon kon maayo ang iyang pagpanganak karon.

Nakagawas na mi sa siyudad ug nitipas na ang tolo ka trak sa lugar nga dili na sementado ang dalan. Perteng abug kaayo. Padulong na ang trak sa dalan paingon sa kabukiran. Nagakadiyutay na ang mga kabalayan sa nagkalayo na ang among gisakyan. Natabunan pud mi ug maayo sa abug sa kalsada. Labi nang nawala ang mga kabalayan sa pagliko sa mga trak ngadto sa kabukiran sa unahan. Ug sa layong unahan makita na namo ang kabukiran nga among agian paingon sa among lugar.

Nagkurog-kurog na ang pagdagan sa trak kay lubaklubak man ang kalsada. Hilang na pud ang mga kabalayan nga among naagian. Ug makita na ang kabungturan ug kabukiran sa halayo.

Kabukiran. Diha ko nagdaku ug nakahibalo ug pangayam niadto nga aduna pay mga binaw ug mga baboy ihalas ug mga unggoy. . Karong mga panahona, halos wala na mi makita nga binaw. Nahurot na siguro sa pirming pangayam namong mga mangangayam nga lumad. Wala man pud mi'y laing maayong makaon gawas sa mapangayam namo.. Naa pay pipila ka mga baboy ihalas pero didto na gyud sa kinasuukan sa kalasangan. Usahay bisan ug duha o tolo ka adlaw namong pangayam, wala na mi'y mabangkaw o mapana nga baboy ihalas ug bisan mga unggoy.. Usahay, mosuot kog kalasangan duha ka adlaw ayha makapana ug baboy ihalas.

Labut sa pagkawala sa mga hayop sa kalasangan ang pagpamutol ug dagkung kahoy sa mga Kristiyano. Himoon daw kining ginabas aron magamit sa pagpatindug sa mga kabalayan. Ug sa ubang lugar, halos wala nay mga dagkung kahoy kay daghan mang mga manggagabas nga mamutol sa kakahuyan. Ug ang mga natumbang mga punoan gabson ug pila ka putol ug isakay sa mga dagkong trak pingon sa laing mga dapit. Sila ang labing hinungdan sa pagkawala sa mga hayop sa kalasangan. Wala koy mahimo kon dili maghinuktokug magpanlingo. Dili man pud na sila mapugngan. Ang makita na lang sa kalasanagan mga bag-ong tubo nga mga kahoy nga dili pa maggabas.

Wala na pud koy mapangayam.Ug nawala ang akong gana pagsulod sa maong kalasangan. Pero nindot unta mosuot sa kalasangan ug mosilong sa daghang mga medyo taas-taas nga mga kahoy. Ug labi na kay presko ang hangin didto ug bugnaw sa panlawas.

Nauntol ko sa akong panghunahuna sa paghunong sa tolo ka trak. Morag adunay diperensya, hungihong nila.

"Mania't in poonong ka trak?" (Nganong nihunong ang trak?) Naay nangutana.

Nanaug ming kalalakihan ug nakita namo nga plat ang ligid sa likud

sa nahaunang trak. Nanaug ang drayber sa trak ug ang iyang kauban ug gitangtang ang usa ka ligid para ilisan.

Maayo ra pud kay nakapangihi mi sa kasagbutan. Adunay pipila nga nakabawas. Ang mga kababayen-an didto sa halayo misuot para makapanalipod ug gamay. Daghang nagpalandong sa ilalum sa mga kakahuyan daplin sa kalsada. Perteng inita, halos walay hangin sa palibut. Ang uban nagyaka sa kasagbutan; wala panumbalinga ang abug sa mga sagbot nga ilang gilingkoran.

Nakakita pud mi ni Budoy ug punuan sa bayabas nga adunay pipila nga dalag na. Ako ning gisaka ug gipupo ang mga nakuhang hinog ug gihulog ngadto kang Budoy. Dagko ang mga bunga. Sa among sitio, gagmay man gud ang mga bunga sa bayabas.

Hastang lipaya'g kaon ni Budoy. Nakahatag pa siya sa upat ka mga bata nga nangayo kaniya.

Sa wala na koy makitang mga hinog, hinay-hinay kog kanaug sa punoan sa bayabas, apan nadakin-as ko ug nahulog ko sa yuta. Perteng pamaspas nako sa abug sa akong pantalon ug ubang parte sa lawas. Sa nailisan na ang ligid sa among gisakyang trak, nanakay na pud mi'g balik. Pulos na abug ang ibabaw sa mga gamit namo. Way kaso. Anad mi sa abug sa kabukiran, labi na kun tag-init. Ang mga wala manaug sa trak nakasandig sa mga sakong bugas, labi na ang kababayen-an. Kalingkoron ko apan walay kalingkoran. Nagdasok ang mga kabataan ug mga kababayen-an sa ibabaw sa mga sakong gipatongpatong.

Namahid ko sa akong singot ug gihikap nako ang akong bulsa. Mora luyat man ni. Gikulbaan ko. Wala na ang tubaw* nga giputosan nako sa akong napamasko nga kuwarta. Nahulog kaha? Gitan-aw nako ang salog sa trak ug sa tiilan sa akong mga kauban. Gihuling nako ang tanang lugar nga malili nako. Basin ug naa ra sa among tiilan. Wala. Kusog na ang akong kakulba. Diin kaha nahulog? Siguro nahulog pagkanaug nako sa trak. O basin sa pagpangihi nako. Kon sa pagpangihi, tua to sa kasagbutan. O kaha sa pagsaka nako sa bayabas o sa pagkahagbong nako.

O Magbabaya, naunsa na man ning pagkabutanga?

"Poonong! Ipoonong nu ka unturanan. (Hunong! Ihunong ang trak!) Natarin ka kudi no solopi! (Nawala ang akong kuwarta!)

"Kuwarta? Nganong nawala man?" pangutana ni Sandig. "Naa ra na, pangitaa la'g maayo."

"Wala diri sa akong gitagoan. Pooning!"

"Mando, layo na ta. Morag duha na ka kilometro ang gilay-on nato sa gihunongan. Dili na mahimong mopara,"

saway ni Silik.

"Akong kuwarta nga giputos sa tubaw* nawala! Basin naa diha sa salog duol ninyo. Palihug. Para!"

Ang pipila nga naa sa duol nako nitabang ug hiling sa salog sa trak.. "Wala may nia diri. Pulos man ni mga sako sa bugas nga gipatongpatong," tubag ni Dinso.

"Nawala ang akong kuwarta. Tabangi ko.!"

"Nganong natanga ka man?"

"Hoy, Mando, dili na ta kapara." Nadungog nako ang tingog ni Datu Sugatan nga naglingkod sa atubangan ug milingi nako. "Hilum ug puyo diha!"

Nahilum ko. Apan naluya ang akong kalawasan. Morag dili ko gustong moginhawa. Migakos sa akong hawak si Bodoy sa kaluoy nako. Sige lang gihapon ko ug hikap sa akong bulsa basin ug naa ra.

"Sige lang, Manong. Nia pa man koy kwarta sa tubaw nga gibakos nako sa akong hawak." Wala koy matubag.

Nagakatugnaw ang huyuhoy sa hangin sa duol na mi sa kabukiran. Ang kalasangan haduol na kaayo. Apan gigil-asan ko. Kahilakon ko. Unsay itunol nako nila ni Ama ug Ina ug ni Inda? Mga relef nga mga sinina ra. Ug pan. Ug ang dos siyentos pesos nga naa sa tubaw ni Bodoy. Nganong nanaug pa ko sa trak? Nganong nangihi pa ko? Nganong . . . daghang ngano. Way tubag. Natanga kog maayo. Gidukdok nakog maayo ang akong ulo sa katanga.

Wala lang nako damha nga niabut na mi sa among sitio. Daghang mga katribong nahibilin nga misugat ug nagkaway kanamo. Nagkaguliyang sila sa daplin sa kalsada. Luya ang akong kaugalingon nga nikanaug sa trak ug gisabwat ang sako sa bugas nga may ubang de lata ug relef nga mga sinina.

"Mando! Mando!" Nadungog nako si Ama sa unahan sa trak. Luya ang hitsura. Ug mortag wala kalipay sa among pag-abut..Ug wala sa tupad niya si Ina. Basig nagpaabut lang sa balay.

"Oman, si Inda. . ." hinay'-ng sulti ni Ama. -

"O, si Inda, ondoi si kandin? (Asa siya?) Maniat waro si kandin? (Nganong wala siya?) Nanganak na siya? Naa koy dalang mga sinina ug makaon para sa inyo ug sa iya?"

"Si Inda . . . gitabang ron sa mananabang. Nag . . ." wala na mahuman ni Ama ang buot niyang isulti. Ug mora kog agila nga nilupad padulong sa among payag tabok sa sapa, karga ang sako sa abaga. Nisunod ug dagan sa ako si Bodoy nga naglisud ug karga sa medya sakong bugas ug si Ama nga hinay nagtungkod.

Mora kog binaw nga giluksog maayo ang sapa nga latason paingon sa among payag bisan ug nagtampisak ang tubug sa sapa.

Naay pipila ka mga tawo sa gawas sa among payag – sila Datu Neryo, si Bae Linada, ang baganing si Atan, si . . . wala na nako diparahe ang uban. Nidasmag ko sa pultahan sa among payag ug nakita nako si Ina nga nagyaka sa pultahan sa payag nga naggunit sa duha ka lampin nga ginama sa puntil sa asukar nga naumog sa dugo.

Niyanghag lang nako si Ina. Naghilak. Walay masulti. Ug kahibalo na ko. Ang mananabang nagduko sa kilid ni Inda,naggunit ug usa ka dugoong puntil nga gihimong lampin.

"Inda! INDA! naa koy dalang mga pamasko sa inyo." siyagit nako sa iya aron madungog niya. . Ug nanglurat ang akong mga mata pagkakita nako kang Inda sa banig sa salog nga naumog sa dugo ang iyang bilahan, tapad ang gamay nga bata nga mao pay paghimugso nga nakakabit pa ang pusod sa morag tinae, naligo pud sa kaugalingong dugo. Parehong walay ginhawa.

"Namatoy o". (Patay na siya.) Nagkurog ang tingog sa mananabang.

"Inda. . .? INDA!!!" siyagit nakog taman. Gibundak nako ang dala nakong bug-at nga sako sa tiilan sa batan-on nakong asawa. "May dala kong mga pamasko para sa imo." Ug gigakos nako si Inda, bisan nagkadugodugo pud ang akong tee-sirt. Unya gihikap pud ang gamayng bata sa tapad niya nga naumog sa dugo. Ug gikumot nako ang duguang lampin ug gitabum sa lawas sa bata.

"INDA! Oh, Magbabaya, nganong gipasagdan nimo siya." Hangad nako sa kaitas-an. .

Nibunlot ko ug usa ka sinina sa sako. "Imo ni, Inda! Naa pay daghan sa sako." ug gitabun nako ang sinina sa iyang duguang lawas. "Pamako nako sa imo!"

- *Kudlong* - lumad nga gitara nga may duha lang ka kuwerdas, ginagamit pagduyog sa pagkanta ug pagsayaw
- *Dabakan* – lumad nga drum, ang ibabaw gitabunan ug uga nga panit sa kanding o baka.
- *Jim* – gym. Dangpanan/ puluy-anan sa mga lumad kon mamasko sa siyudad
- *Siti Hol* – City Hall
- *Magbabaya* – pinakaDiyos sa kadaghanan sa mga lumad sa Mindanao
- *Mol* – mall
- *Tubaw* – kuwadradong lapad nga panyo nga ipandong sa ulo o ipurong palibut sa agtang

(Ata-Manobo texts by Edeliza Tonhay, Staff member, Ata Tribe desk, Davao City Hall)

A suit of poems by Teresita A. Sancho

Afternoon Delight

Tranquility dominates the space
As she walks stealthily in haste
A rush of enthusiasm pervades the cozy nook
Like a staccato of sound of a pristine brook

Her mind ruminates the past
On the memories shared that had passed
As her misty eyes have moistened
With a ray of hope has glistened

Surreptitiously a distinct sound is heard
A deafening noise in the recesses of her heart is bared
Of two lovers locked in delight
Sharing the afternoon heat's daylight.

Reminisce

An enigmatic smile
Pervades the face
A furtive glance
Unmistakably haunts

His irresistible charm
Disturbs the serenity of her coyness
Which lies dormant ostensibly
To succumb inevitably

Beneath the façade
Lurks the apparent ardor
Undeniably intense and intoxicating
So vivid and invigorating.

Awakening

Sadness engulfs the landscape
Tears roll down a naked face
Memories of long ago
Echo like deafening silence

Pain is a reprieve
For the soul to grieve
Wrapped in sacred solitude
Till it bleeds in magnitude

Alas, the dawn signals its horizon
To awaken the soul in gloom
And welcome the eternal sprint
Of hope and bliss life may bring.

A Day After Retirement

Patricia O. Elbanbuena

INVOCATION

Heavenly Father, I offer you this humble material with a prayer for your blessing that it may become a source of joy to its readers.

1. Our Rambutan Tree

Every December,
  Blossoms this Rambutan tree,
Red like Christmas boughs.

2. Thriving Santol Tree

Round fruits, gold in hue,
  Chased by kids of yore, to date,
Pour enduringly.

3. Climb a Breadfruit

Delightsome breadfruit,
  Edible to bird and man,
A towering tree.

4. Daybreak

Balm that soothes a morn,
    Scented trees with tuneful chirps,
Birdies learn to fly.

5. A Visiting Hawk

On a twig, curled claws,
  Beneath a dotted white crest,
Perched a small brown hawk.

6. Finds a Prey

The hawk rolls its eyes;
  Tilts its head tacitly; then
Swoops a worm away.

7. Sorry, Gecko

Blurry eyes, unmoved
  By heavy thumps on the floor;
One lifeless gecko.

8. Cat Purrs

Purrs as though guiltless;
  Next to pouncing on Gecko,
Wonder Cat at rest.

9. A Yellow Leaf

A round yellow leaf,
 Fluttering among grass blades,
Like a butterfly.

10. Grow, Avocado

Grow, little seedling,
  Share your curative power;
Then, live a long time.

Gugma sa Bakunawa

Angelo Lenard E. Yu

hinay-hinay nga misalop ang adlaw
nihalok sa ngabil sa punawpunaw
gihinumdom ang karaang mga saad
dulom nga kagahapon imong ihalad

bisag alingogngog ang tingug sa dughan
ako motumaw sa ilawom sa kangitngit
mosayaw sa hulupuhop sa pangandoy
modagayday padulong sa panganod

kay nag-inusara ka sa kalibotanong kasakit
ug kini sa mga bituon nimo gipangambit
ako ang bakunawa nga nia sa imong kilid
modakop sa bulan aron imong makapyotan

After Guguma sa Bakunawa | Digital | Mark Joel C. Ortiz

Davao Bisaya: A 'Bastard' in the South Against the sapientia et eloquentia of Literary Elitism

Reah Izza T. Paglinawan

Through the black mirror and over the global turmoil of the COVID-19 pandemic, a Mindanaoan, democratic-socialist activist tweeted, "We teach our students @ADDU_Official excellence & eloquence in speaking the English, Filipino, & the Visayan languages. "Davao conyo" is a bastardization of these languages, legitimated & hyped by a pop culture; invasive of our commitment to sapientia et eloquentia!" (Balajadia, 2020). As of now, this declaration has 255 reposts, 289 likes, and 23 replies, one of which is from a socio-linguist who outright disagreed with a counter-tweet: "Language change is a historical given, and the emergency of hybrid languages such as "Davao conyo" is a result of the need of the various settler groups in the city to communicate" (Dreisbach, 2020), and proceeded to call the former a prescriptivist.

This case has put two politically nuanced terms under the spotlight of antagonism: "bastardization" and "prescriptivism". The replies following Balajadia's declaration favored the idea that language is dynamic and that, in contrast to her prescriptivist statement, it is a tool for communication, hence its birthright to transform to accommodate the needs of the inhabitants and/or settlers intermingling in a multicultural domain. One even pointed out the "hypocrisy" of her inserting a Latin phrase into the tweet coded in English. In her defense, Balajadia (2020) asserted that "The polemic assertion in favor of seemingly prescriptivist standpoint is also contextually located in formal academia. This polemic intends to raise the performative contradictions of descriptivism when juxtaposed in formal contexts and settings", referring to the context of the said tweet which is "formal orgs" grounded on "general normative ethics".

The term *bastard* is 'usually offensive' having taken its derogatory status in the 20th century (Merriam-Webster, n.d.). While the term is originally neutral, it is attempting to circle back to its original meaning due to the widespread movement of deconstruction aiming to counter the stigma it entails. However, such a negative social construct still prevails; a 'bastard' remains to be once, twice, or a hundred times (in the context of language as a marker of cultural identity) removed from purity. On the other hand, *prescriptivism* in linguistics 'refers to the ideology and practices in which the correct and incorrect uses of a language or specific linguistic items are laid down by explicit rules that are externally imposed on the users of that language' (Straaijer, n.d.). This linguistic superiority (by virtue of internalized colonial/imperialist mentality) has trickled down in Philippine history from the post-colonial, anti-colonial nationalist sentiment of the native intellectuals (now identifying more with the bourgeoisie) and to the inferiority of hybrid languages (as in dialects and sociolects) against the elitism in Philippine literature. As creative writing has been allegedly institutionalized in Philippine universities and colleges, we ask, Who *writes the nation?* According to Ashcroft et al., (2003), as in the imperial period, 'representative' literatures were written by literary elites whose 'primary identification is with the imperial power' (p. 5). Is the Philippines, then, currently under the neo-colonial power? And have we gentrified literature to the point that it is now inaccessible to the Filipino people? Can't we really address the reading problem of the Filipinos by our craft?

On this, I position what I infer as *assumptions* of the two conflicting ideas

in the mentioned tweets: (1) That the "bastardization" of the languages English, Visayan, and Tagalog[1] is unintellectual and ineloquent, (2) that speakers of such bastardization have no place in academic/formal settings, unless they learn to fluently speak one, two, or all of the three *lingua franca,* and (3) that the prescriptivist assertion is classist, excluding the public that is without formal education from the discourse of the native intellectual elites. I would go as far as to say that native intellectuals such as Balajadia, who has a hand in the production and propagation of cultural (albeit 'nationalistic') knowledge through literature, have a hegemonic power over the Davao region or even in greater Mindanao where "bastards" of the English, Tagalog, and Visayan languages found their home. While the tweet in question was in the context of *speaking* the Davao Conyo, its implications inevitably reflect as well the way we, in Davao, use "bastard" dialects and sociolects in the classroom where literary and creative writing is taught and applied. Language and literature cannot be separated as language is the medium from which literature is expressed, hence the relevance of this linguistic hegemony to the production of literature as part of the nation. And so, I dwell on the hypothesis that Davao Bisaya generally perceived as a "bastard" language and is yet to have a seat at the table of Philippine "national" literature, in contrast to its mother language, the Sinugboanong Bisaya or, simply, Cebuano, which is to say that Cebuano is the institutionalized standard language of literary expression ideologically[2] imposed among Bisaya-speaking writers in Mindanao.

The Davao Bisaya-Speaking Character Who Has Never Been to Cebu, Speaking in Fluent Cebuano in a Cebuano Prose Written by a Davao Bisaya Speaker

I have been teaching the Creative Writing subject for only two semesters now, but in my entire career as an instructor of literature and the arts in general in higher education, I had the chance to evaluate creative writing outputs by students in in-classroom workshops, competitions, and assignments. That's eight years of asking why students write in the language of the colonizers and/or the neo-colonizers. I, of course, also reflected on the satisfaction I feel writing fiction in English: *because my imagining of this narrative is in English and my voice when describing, rather than*

[1] The de facto national language of the Philippines, as proclaimed by President Manuel L. Quezon in 1937

[2] Which apparatuses are the universities, colleges, and award-giving bodies

dialogue, can be authentically translated only through the English language. My literary language as a consciousness, then, is hybrid (*here goes the Achebean feeling of dreadful betrayal and guilt!*). The catch: while my descriptions (in-text) are aesthetically and personally satisfying, I may have failed to give my characters a "voice" that is, in the reality of that fictional world and the life it mimics, vernacular. In the same line of thought, while art involves craft and skill, meaning intentional and learned, making my Davao Bisaya-speaking character speak in fluent Cebuano would be ***inorganic***[3], and, perhaps, a betrayal to my own local culture and cultural identity.

A teacher and Irish writer, Ray French (2018) shares a similar concern about his creative writing class. After giving them a writing exercise that compelled them to write in their respective community's dialect, he found that:

> Recently a lot of students have struggled with the exercise. A few explained they had never really learnt the local patois, but more seemed embarrassed when I asked why they found it so difficult to write in their regional dialect. Their answers saddened me. It seemed they'd come to university to learn how to write 'properly'.

'Properly', placed in the foreground of Philippine education, would mean in standard English, Cebuano, and Filipino[4], which is by law the national language of the Philippines. While this imposition has made the Davao Bisaya speaker a polyglot by default, all *lingua franca* cannot and do not reflect her 'real language of life', such as in the case of African literature. In *Decolonising the Mind* (1987), Thiong'o wrote:

> Imposing a foreign language, and suppressing the native languages as spoken and written, were already breaking the harmony previously existing between the African child and the three aspects of language. Since the new language as a means of communication was a product of and was reflecting the 'real language of life' elsewhere, it could never as spoken or written properly reflect or imitate the real life of that community (pg. 16).

This voice, however, is fraught with disenchantment. Now, what is referred to as Cebuano (language) or Sinugboanong Bisaya is called "lalom" in Davao, which, in the lingua franca of the region, is understood as "deep" in English linguistic consciousness. Such a term also entails profundity. I, a Davao Bisaya speaker, a native of Davao City, and a settler by

[3] A literary and aesthetic violation of Aristotle's "organic unity" in Poetics

[4] As in the standardized Tagalog taught in the Philippine curriculum and used in Metro Manila (NCR)

bloodline, have no major qualms about this line of thought. Inevitably, however, I cannot discount the fact that we may have unconsciously also deemed our vernacular as "surface" or "shallow" in contrast, meaning less intellectual and less aesthetic. I had the chance to ask why they call Sinugboanong Bisaya a "lalom nga Binisaya" (*deep* Bisaya), to which they always answer with "kanang lalom gud!", which just begs the question, and I must admit, it is hard to think clearly (without panicking) past the currents from the depth of the seabed of internalized inferiority. I would like to think that this is because of the movement of its departure from its mother language, which is its "root", hence its "depth". How is the Davao Bisaya[5] different from Cebuano/Sinugboanong Bisaya then?

Per Endriga (2010), in her dialectological analysis of the Cebuano language:

> Cebuano-Davao has two varieties. The first type does not vary significantly with that of Cebu. Davao, being home to diverse ethnicities, developed a second type of Cebuano which is a merry mix of languages, mostly Cebuano, Tagalog, and Hiligaynon (pg.8).

In contrast to Zorc (1977), Endriga's more recent study[6] places Hiligaynon[7] as the third dominant contributor to the composition of the Cebuano-Davao or Davao Bisaya, rather than the Mansakan[8] language. The latter noted that the Cebuano-Davao, in contrast to Cebuano-Cebu, has 'less elision or contraction. Thus, 'call' is *tawaga* rather than *tawga*; 'cut' is *putulon* rather than *putlon*, 'soften the meat by boiling well' is *palata-i* instead of *palat-i*". I have also observed the application of *eye dialect* in literary journals across Mindanao when encoding English words to emphasize the colloquial accent of the Bisaya character—a practice which, I argue, promotes the notion of the alleged backwardness[9] of the Bisaya. This, of course, may be unintentional, assuming that the writer only attempts to measure up to the linguistic standards of the audience and/or the institution, that is "pure" Bisaya (which often refers to Cebuano). The sad thing is: while we try to use and promote our "mother tongue" (the Cebuano Bisaya), our literary expression becomes an awkward mimicry,

[5] In this essay, I refer to Davao Bisaya as described by Endriga (2012) and not the FVD described by Rubrico (2012) which is colloquially known in Davao City as Davao Conyo

[6] This 35-year gap may have accommodated the growing diversity of urban Davao with the settling of Ilonggo migrants from neighboring provinces and their island of origin, Visayas

[7] Native language in the Visayas

[8] Referring to an ethnic group native in Mindanao, diverging from a single tribe with the Kalagan (Kagan) and Mandaya

[9] Let's face it—the Imperial Manila has a long history of mocking the Bisaya accent, almost always presenting the Bisaya-speaking character as uneducated and low-class

inauthentic, and most of all, pretentious.

The consequences of this linguistic hybridity, being twice removed from "purity", however, can be witnessed in the practice of creative writing in the academe, specifically in the classroom, and other ways of institutionalizing the craft such as in the country's major award-giving bodies for literature and creative writing workshops. A writer, without formal education on language (national and regional), would browse the rules of Don Palanca Memorial Awards for Literature and see that the closest to his literary expression is Cebuano, a relatively foreign language from his dialect. *Why aim for such glory? If you really want to write, just write!*, said the native intellectual whose reputation preceded his validation.

A Very Brief History of Literary Elitism through Language: From Dante of the West to _____ (unnamed, unknown Filipino writer in dialect/sociolect) of the South

Dante Alighieri, both stylistically and politically, is exemplary of the ambitious notion that "the low can be high" and that the marginalized mass has the power to undercut the rigid hierarchy of cultural reality. His polemic writing of *La Divina Commedia* (though rich with personal vendetta as well)—by refusing to use Latin, the language of philosophy and the great cultural exchanges, as the literary epic's mode of expression—made literature accessible to the non-formally educated mass. Dante, instead, used his vernacular language which he called "Italian", and which was also called vulgar[10]. The popularity of his works such as the *Comedy* and Petrarchan sonnets among the vernacular speaking and reading majority caused a cultural reset in Italy. Now, Italian literature is written in Italian rather than in Latin since the 13th century Alighierian reset.

In his *De Vulgari Eloquentia* (cited by Zompetti, 2021), Dante reckoned that the language of the local and oppressed communities is the vernacular, further referring to it as the language of "children". This idea mirrors the position of dialects as variations of a certain language such as Davao Bisaya as a "bastard". Calling hybrid languages a bastardization of different languages, then, is condescending (reminiscent of the classic, colonial Western/Eurocentric abhorrence against hybridity). In the Philippine context, the new face of this revulsion is the writer's (even the non-writing scholars) placement of *jejemon*, the local gay lingo, the digitally nuanced language of Filipino Wattpad writers, and Davao Conyo as low culture when utilized as literary expression.

[10] From the Latin word *vulgaris* which means "of the people"

Is it a question of artistry (by 'universal' poetic standards) or the 'awkwardness' of the dialect's aesthetics? Whatever the answer is in the context of Philippine literature, we might as well explore some resemblance of the latter. In a not-so remote past, Amos Tutuola (1920-1997) completed the novel *The Palm-Wine Drinkard* (1952) in two days, all the while selling bread and working as a messenger for the Nigerian Department of Labour. A member of the Yoruban tribe in Nigeria, West Africa, Tutuola wrote the novel in Africa-English (or English as it is spoken in West Africa) which marked the beginning of a new type of Afro-English literature. His formal education was cut short in high school and he capitalized on the English education he gained from Anglican Central School and his Christian upbringing (Tutuola, A., Parrinder, G., & Thelwell, M., 2011). Reading the novel, I felt a kind of uneasiness with how he converged the polytheistic nature of his Yoruban ethno-religion or African cosmology in the novel's narrative scape and the monotheism of his Christian beliefs (apparent in the psyche of the main character). This is perhaps a symptom of my impression that Christianity demonizes paganism. I enjoyed the vivid imagining of Yoruban folktales, nonetheless. He, however, refused to sign the contract sent to him for his succeeding novel *My Life in the Bush of Ghosts* for the reason "being the reception of the P.W.D. is not good at all since its publication" (Larrabee, 1956). Larrabee further asserted that Tutuola might be "either ignored or disliked by both educated Nigerians and by the British in Nigeria who ought to be encouraging talent by every means at their disposal". Tobias (1999) posited that the author's use of the primitive style and "broken English" might have repulsed the natives and the colonial British as such linguistic and cultural "anomaly" arguably confirmed the "African backwardness".

In his interview[11] with the Kenyan author Ngugi wa Thiong'o, Steven Paulson (2021) wrote, "The simple act of speaking in your mother tongue can be a revolutionary gesture". While Thiong'o is a notorious figure of political resistance through linguistic dissidence, this endophonic option might be baffling to a writing (in dialect) native in the South of the Philippines whose mother tongue is just as, if not more, foreign to him as the Standard English (SE) which is his second language. What then is the point of implementing Mother Tongue-Based Multilingual Education (MTB-MLE) as a feature of the

[11] Paulson, S. (2021, March 19). *Never Write In The Language of the Colonizer*. To the Best of Our Knowledge. https://www.ttbook.org/interview/never-write-language-colonizer

[12] The Mindanao settler, as described by Karlo Antonio G. David in *Ang Dapat Mabatid ng mga Colono: Settling Issues on Mindanao Settler identity*

Enhanced Basic Education Program? This discourse will be for another day.

The Indigenization of Filipino, The Colono, A Plea, and A Caveat

Indigenization (as cited by Rubrico, 2012) is the process of "changing the language to suit the communicative needs of non- native users . . . the process through which it is accommodated and adapted to its speakers and their circumstances". The Davao Bisaya is the outcome of such indigenization. Forcing the Davao Bisaya-speaking *colono*[12] to write (and even speak) in Cebuano would compromise the uniqueness of the Davao Bisaya imagination and identity as expressed in the craft of writing.

I can only plead with the creative writing teachers (and their institutions) to offer artistic liberty in the classroom. The linguistic mode of literary expression is a thing of beauty and culturally nuanced, and the young creative writer must not be caged in an elitist view that the lack of fluency of a standard/institutionalized language places them at the bottom of the cultural and artistic hierarchy. The first step, then, is to accept our indigeneity and/or settlerhood and translate the Davao Bisaya imagination into the Davao Bisaya literary expression, its 'real language of life'. With this, allow me to conclude the essay in the spirit of Thiong'o's self-deprecation[13]: 'I should know!'.

[13] From *Decolonizing the Mind* (1981)

References

Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2003). *The Empire Writes Back*. Routledge.

Balajadia, Hadji [@hadji_addu]. (2020, April 28). *We teach our students @ADDU_Official excellence & eloquence in speaking the English, Filipino, & the Visayan languages. "Davao conyo" is a bastardization of these languages, legitimated & hyped by a pop culture; invasive of our commitment to sapientia et eloquentia!*. X. https://x.com/hadji_addu/status/125513586 1336727558

Dreisbach, Jecon [@jekondraysbak]. (2020, April 29). *Language change is a historical given, and the emergency of hybrid languages such as "Davao conyo" is a result of the need of the various settler groups in the city to communicate*. X. https://x.com/jecondraysbak / status/1255517890125590528

Endriga, D. A. (2010). The Dialectology of Cebuano. *Ist Philippine Conference Workshop on Motwher Tongue-Based Multilingual Education* . Capitol University, Cagayan de Oro City.

French, R. (2018, December 17). *In Praise Of Dialect*. Royal Literary Fund. http://www.rlf.org.uk/posts/in-praise-of-dialect

Galay-David, K. A. (2024). *Ang Dapat Mabatid ng Mga Colono*. Ang Dapat Mabatid Ng Mga Colono. [digitally published]

Grace, J., & Rubrico, U. (2012). *Indigenization of Filipino: The Case of the Davao City Variety* a. [digitally published]

Larrabee, E. (1956). *Amos Tutuola: A Problem in Translation*. Chicago Review, 10(1), 40–44. https://doi.org/10.2307/25293193

Merriam-Webster. (n.d.) Bastard. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved November 30, 2024, from https://www.merriam-webster.com/dictionary/bastard

Ngũgĩ wa Thiong' o. (1987). *Decolonising the Mind*. Zimbabwe Publishing House (Pvt.) Ltd.

Paulson, S. (2021, March 19). *Never Write In The Language of the Colonizer*. To the Best of Our Knowledge. https://www.ttbook.org/interview/never-write-language-colonizer

Straaijer, R. (n.d.). *Linguistic Prescriptivism*. Obo. https://www.oxfordbibliographie s.com/display/document/obo-9780199772810/obo-9780199772810-0208.xml

Tobias, S.M. (1999). *Amos Tutuola and the Colonial Carnival*. Research in African Literatures 30(2), 66-74. https://dx.doi.org/10.2979/ral.1999.30.2.66.

Tutuola, A., Parrinder, G., & Thelwell, M. (2011). *The Palm-Wine Drinkard, and My Life in the Bush of Ghosts*. Grove Press.

Zompetti, J. P. (2017, April 1). *A Theory of Vernacular Rhetoric: Reading Dante's "De Vulgari Eloquentia"* Inquiries Journal. http://www.inquiriesjournal.com/articles/1617/a-theory-of-vernacular-rhetoric-reading-dantes-de-vulgari-eloquentia

Zorc, R.David. (1977). *The Bisayan dialects of the Philippines: Subgrouping and reconstruction*. 10.15144/PL-C44.

"Apan siya, bisan sa iyang pagkakabus, gihatag niya ang tanan..."
— Marcos 12:44

Gugma sa Mais nga Sweetcorn

Maria Danica P. Ching

Wala ko misulod sa akong trabaho niadto isip usa ka maestra kay di ko kabangon. Naa rako sa kwarto ato ug gisarado nako ang purtahan. Binhod ang gawas sa akong lawas pero akong sulod, gakurog. Gahigda lang ko nga galantaw sa alkuba. Bisan man gaginhawa ko, ga-ampo ko na unta maghinay-hinay na ug kawala ang pagdagayday sa akong gininhawaan. Unta mapugngan sa nakasara nga purtahan ang hangin. Di ko kasabot aha ga gikan ang sakit maong gipiyong ko na lang ang akong duha ka mata.

Nangape akong ginikanan adtong panahona sa among sala. Ana man gyud mi basta hapon na. Mangape daw mag sige ug katawa ug isturya. Nanuktok akong inahan kay naanad man kini na mudungan ko sa ila ug pangape. Apan, wa ko mitubag. Kay ug sulayan nako mutingog, mas una pa mugawas ang luha sa akong mga mata. Unya, basin mangutana sila ngano gahilak ko. Nahadlok ko na wa koy matubag kay maskin ako, wala gyud ko mahibalo ngano. Pero lami nagyud kaayo isangpit ug, "Ma, Pa, tabangi usa ako."

Kay wa man siyay madungog nga tubag gikan sa akoa, nagtuo intawon akong inahan na tulog ra ko. Ug miundang kini sa pagpanuktok.

"Naunsa na mana si Nica?" litok sa akong amahan nga tuod strikto, natingala na ug ngano wa ko mutrabaho nga di man ko ganahan mu-absent na pagkatawo.

"Ambot ba," ang tubag sa akong inahan nga gisundan sa iyang dako nga gininhawaan.

Mibati ko ug hadlok nga

gakadunggan nako sila nga gahisgot matud sa akoa. Kinsa ba gud nga anak ang gusto mabalaka ilang ginikanan? Pero mao lagi, imbis mubangon o mutingog ko, luha ra gayud ang gagawas gikan ka nako. Gibukot nako ang habol ug mihilak samtang gisampungan akong baba. Nag-ampo nalang ko sa Ginoo ug tabang. Wa ko kabalo ug maayo pa ba ko.

Binhod akong panlawas pero gakurog gihapon akong sulod. Ga sige ra gihapon ug tulo ang luha samtang ang akong ginikanan nagtuo nga natulog ra ko.

Sa wa madugay adunay milabay nga mamaligyaay ug mais. Murag ga motor siguro kay gakadungog man nako ang preno ug kasagarang tambutso sa motor kung gadagan kini. Bag-o pa mihupa ang COVID-19 niadto maong wala pa kaayo mi panapi maong kabalo ko di gyud mi kapalit kay igo ragyud ang naa mi.

"Mais, mais! Mais-sweetcorn!" siyagit sa mamaligyaay.

Ug nadungog nako akong inahan nga midagan pa gawas.

"Dooooy! Mais!"

Ug mihunong ang tingog sa motor sa gawas sa among panimalay.

"Pila man na?"

"Ma'am, tulo one hundred."

"Halaka doy, baynte raman ni akong nabilin na kwarta. Pwede ra isa? Paborito man gud sa akong dalaga nang sweetcorn."

"Sige te. Labon wa pa koy halin."

Human, mituktok akong inahan sa purtahan sa akong kwarto. Kusog ang pagbato niini sa purtahan apan dili suko. Murag bata nga adunay gusto ipakita nga nindot sa iyang ginikanan ang iyang pagpanuktok. Apan sa niadtong panahona, akong ginikanan ang anaay gusto ipakita ug ihatag sa ilang anak. Sa buhi niya nga tingog miingon kini, "Nics, mata na diha. Naay sweetcorn!"

Midagayday na gayud ang luha sa akong mga mata. Hinay-hinay, gipahid nako ang mga luha. Hinay-hinay, gibuklas nako ang habol nga nakatabon sa akong lawas ug nawong. Ug hinay-hinay, mibangon ko ug giabrihan ang purtahan.

Milingkod ko uban akong ginikanan ug mikaon sa ilang gugma.

"Ma, kamo diay. Di mo mukaon?"

"Human na mi, nak. Imo naman na ang nabilin."

Should I Hate the President?

George Evan Borinaga Cuadrillero

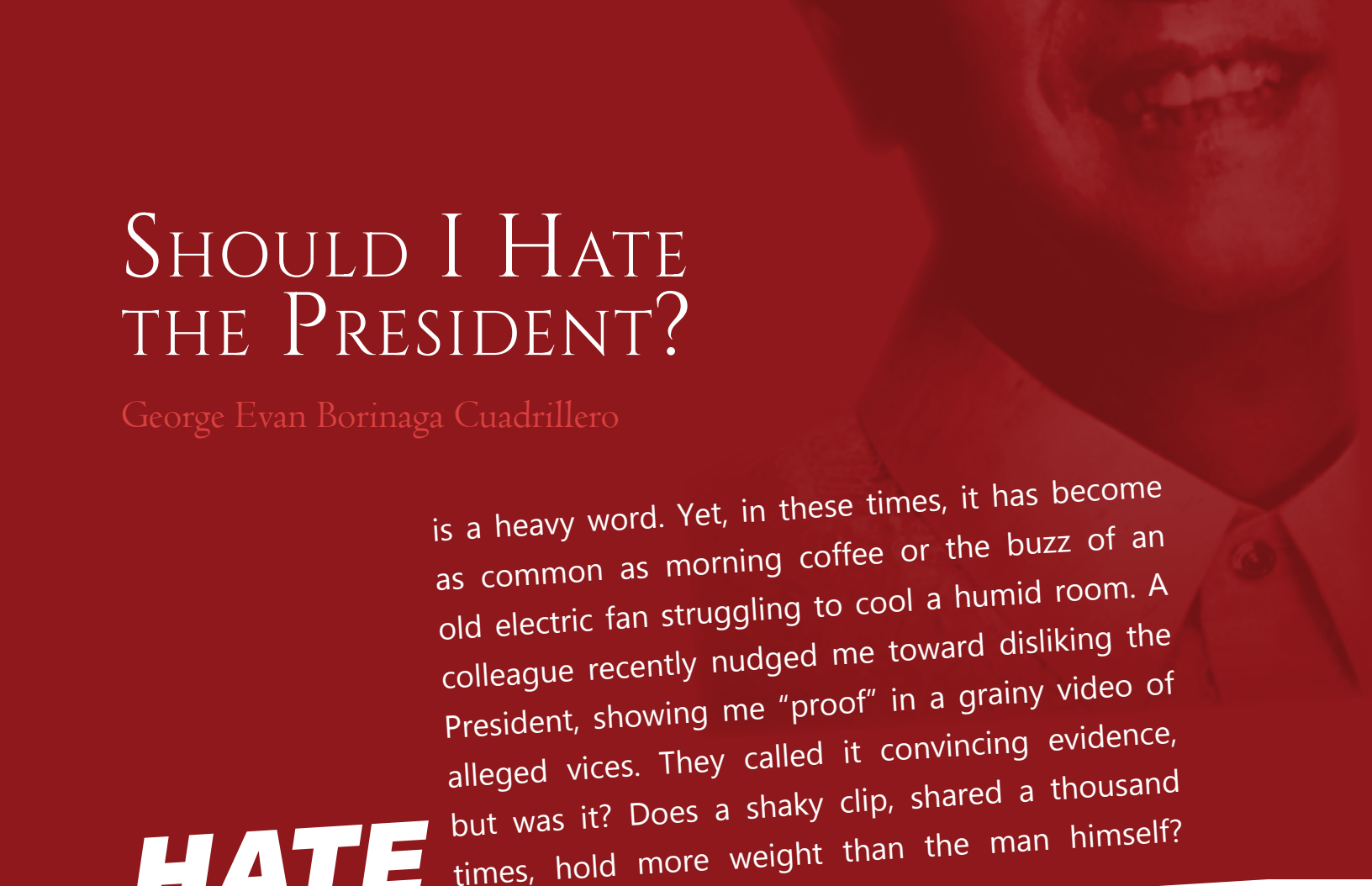

HATE is a heavy word. Yet, in these times, it has become as common as morning coffee or the buzz of an old electric fan struggling to cool a humid room. A colleague recently nudged me toward disliking the President, showing me "proof" in a grainy video of alleged vices. They called it convincing evidence, but was it? Does a shaky clip, shared a thousand times, hold more weight than the man himself?

I remember my mother, her stories from decades past. She spoke of a time when Marcos Sr. was a name uttered with reverence. "*He was a builder*," she said, pointing to homes for the urban poor as proof of his love for the masses. But then there was my college professor, Ronald, who called Marcos Sr. "*Anak sa Yawa*", the devil's confidant. He spoke of cigarette burns during Martial Law, scars etched deeper than his words. I wasn't alive then, so how can I truly understand the weight of their stories? One sees a savior; the other, a tyrant.

Now, there's Bongbong, a name loaded with expectations and accusations. My government colleague scoffs at his stutter, calling him "*Bolol nga bolok*." Her words are harsh, yet strangely personal, as though his flaws mirror something unspoken in her own life. Do I join the chorus of dissent? Post a snide comment on Facebook or Threads, riding the tide of mass disapproval?

The Philippines has always been a land of paradoxes. My mother praises the past, while my professor curses it. A friend mocks the President, yet her frustrations seem to stem more from personal dissatisfaction than political ideology. What about me? I've served in government for five years now, stuck as a

Job Order worker despite my credentials. Do I blame the President for this limbo, or do I blame myself for still clinging to the idea that merit trumps connections?

Politics here is cyclical, a theater of revenge. Each administration erases the last, as if continuity is a curse. Good programs are abandoned, replaced by vanity projects that scream for credit. Is it hate or exhaustion that fuels this cycle? And where do I stand amidst this whirlwind of opinions?

I try to detach, to view politics as a spectator sport. But even as I write, my words betray me. They drip with frustration, with an anger I've been too polite to admit. I think of my time as an SK official, signing papers for absurd amounts I barely understood. Was that my first taste of the system's rot? Or was it when my ex, with her radiant smile, whispered promises of forever before vanishing into another man's arms?

We project so much onto our leaders. They become scapegoats for our failures, symbols of our despair. Bongbong, Digong, Noynoy—they are all the same in the eyes of a populace eager for someone to blame. The President becomes the reason the electric fan spins too slowly, the law school fees too high, the love too fleeting.

But what if the problem isn't them? What if it's us? Our collective hypocrisy, our refusal to hold ourselves accountable. We decry corruption yet cut corners. We demand integrity but celebrate deceit. In a nation where convenience trumps principle, can we truly hate the President without hating the reflection in the mirror?

I don't hate Bongbong. I don't love him either. He is a character in a story I neither wrote nor controlled. My life, with its joys and heartbreaks, is not his doing. The hate I feel isn't for him—it's for the weight of expectations, the ghosts of promises broken, the realization that change, true change, is as elusive as a fleeting breeze in a stifling room.

Hate is contagious, spreading faster than a virus. It seeps into our conversations, our relationships, even our prayers. Churches, once sanctuaries of peace, have become arenas of political discourse, where altars are erected for human gods. My wife, who publicly adores me, recoils in private. Is this hate too, a silent protest in the darkness of our shared bed?

Perhaps it's time to let go of hate, to stop seeking villains in every corner. The President is not my enemy, nor is he my savior. He is, like all of us, flawed and human, navigating a nation that demands perfection while offering none in return.

So, do I hate the President? No. I hate the simplicity of the question.

Ang Likod ni Philemon

Jasmin San Juan

Saktong alas otso gyud to sa kabuntagon. Duha ka maghigala nga dugay na wa nagkita, nagluto ug pamahaw sa payag nga tua nahimutang sa tumoy sa bungtod, layo sa mga silingan. Miundang ang pagminatay sa mga langit atong adlawa maong nakaginhawa ang tanan gikan sa mga gabon nga pila na ka-semanang nag-gakos (o nagluok, depende sa imong *perspective*) sa kabukiran ug sa mga tawo.

Maskin ang payag nakaginhawa sad sa kabugnaw; ilang gipang-abrihan ang tanang pultahan ug mga bintana aron makatilaw sad intawn ug bidlisiw sa adlaw. Adtong adlawa, way suok o kangingit sulod sa payag nga di kaya abton sa kahayag.

"Unsaon man daw nimo pagkahibalo nga Pinoy ang usa ka tawo base saiyang pangalan?" Pasiaw nga nangutana si Judy Mae saiyang amiga. Pero daw seryoso iyang tono ug dagway samtang naghiwa sa pipino nga arang daghana.

"Ha? Ambot oy." Mikun-ot ang kilay nga nag abot sa tunga-tunga sa agtang ni Charmaine Joy. "Unsaon diay?" Mipahiyom siya'g gamay. Gamay ra gyud.

"Edi kung English iyang first name, ug Spanish iyang apelyido," dayong nikatawa daw nahimuot saiyang kaugalingong binuang. Ang tunga-tunga sa agtang ni Charmaine Joy wa pa gihapon maplantsa maong napugos pag-explain si Judy Mae sa iyang joke.

"Tan-awa, imong pangalan o, Charmaine Joy San Jose. Di ba, English ug Spanish. Pinoy gyud ka." Pag esplikar niya.

Ug ayha pa nikatawa si Charmaine Joy dala ingon, "Bitaw no..." Naplastar na ang kunot saiyang agtang.

Naluto na ang mais nga kan-on. Naprito na sad ang Anopin nga buwad ug ang upat ka itlog nga unta *sunny side up* pero nagkabalintong-balintong na ang porma; ilang karahay di non-stick pero basta itlog nga giprito. *Sunny up side down*.

Nahiwa na ang pipino nga gipugaan ug kalamansi nga hapit na madaot pero aslom paman, sagulan rag gamayng asin ug daghang paminta, payts na. Maayo nalang nakahinumdom si Judy Mae nga di makasugakod ug halang si Charmaine Joy maong gikuhaan niya ang paminta.

Andam na ang pamahaw. Andam na sila mokaon. Background music nala'y kuwang aron feel na feel ang moment ba. Gipagawas ni Judy Mae ang iyang laptop gikan sa bag niyang lagom; klarong bag nga daghan na'g "gipagdaanan" pero di niya kini kayang ilabay kay pinintahan ni sa iyang amiga. Naminghoy siyang nakitan nga lowbat naman diay iyang laptop; tungod gyud na sa sige niyag pangita'g trabaho sa onlinejobs.ph hantod kadlawon. Background nalang sa ang naa, wa'y music.

Gidala nila sa lamesa sa gawas ang mga pagkaon diin ilang malantaw ang tibuok kabukiran — ang kahabog sa bukid, ang mga kahoy nga naglukop niini, ang gabon nga murag *scarf* palibot sa liog sa bukid, ug ang silaw sa adlaw nga midan-ag sa kolor sa tibuok bukid.

Sa ilang tuong bahin, naay usa ka kahoy nga wa sila kaila. Basta ang mga uwak ug uban pang matang sa langgam ganahan moistambay aning kahoya. Dayon, ilang nadungog ang taghoy sa mga langgam nga gisabayan ug mga uwak matag pila ka segundo nga murag nag-beatbox. Dayon, ilang nadunggan ang pagdagayday sa sapa. Mura silag naminaw ug orchestra – tingog sa panaghiusa. Sus, kinsay nag-ingon nga walay music?

Ang duha ka maghigala sabay'ng niginhawa ug lalom daw mao ilang mga pag-ampong pasalamat; ug silang duha, uban sa bukid, sa kahoy, sa mga langgam, sa sapa, tanan nagkasinabot. Kini ang sonata sa kahilom ug sa mga kasingkasing nga mapasalamaton.

Ug ilang gisalohan ang mais nga kan-on, ang piniritong buwad, ang *sunny side up down*, ug ang pipino nga nangitom sa kadaghan sa paminta

"Daghan baya nangamatay sa Mt. Diwata, natabunan sa landslide," ingon ni Charmaine Joy human sa duha ka hungit.

"Di ba diha man ang daghan gold *mining*?" Nangutana si Judy Mae.

Nitubag si Charmaine Joy, "Oo. Naa pa gyud toy bata nga tulo pa kabuwan nakitan human sa duha ka adlaw, buhi pa. Patay iyang tibuok pamilya. Dako man daw nga kompanya, Jud." Klaro ang kasubo saiyang tingog.

Murag natuk-an si Judy Mae. Tingali sa bukog sa Anopin, tingali sa kamatuoran nga niining kalibutana dali ra gyung patyon ang mga kabus, tingali sa pagkabuhi

sa tulo ka buwan nga bata daw sama sa usa ka milagro. Apan luyo aning tanan, nagpasulabi ang iyang gibati nga kasuko.

Unsa kahay bation sa bata kon iyang mahibal-an nga ang nagkawat saiya sa kainit sa pag-amoma sa ginikanan ug ka-alegre sa mga igsoon kay tungod sa kahakog sa mga adunahan? Tingali minero iyang papa, housewife iyang mama, nag-skwela iyang mga igsoon, ug wa silay laing panginabuhian kundi ang pagsuong saiyang amahan sa mga lungag sa kabukiran nga iya pa saiyang mga katigulangan, aron mangitag bulawan ihalad sa tiilan sa kompanya nga langyaw ang nanag-iya. Tingali taga-Australia o taga-America, basta mga puti na kasagaran o di kaha mga dagkong politiko. Nganong sila man ang naghigda sa bahandi sa atong kinaiyahan samtang ang mga lumad igo rang matabunan sa yuta? Ngano di man maapud-apod aron ang mga kabus sakto ug pamahaw, paniudto, panihapon (bisan mais, buwad, itlog, ug pipino ra)?

Wa nabantayi ni Judy Mae na niuban na diay'g lupad sa mga langgam ang iyang huna-huna, sa dihang nibundak ang pultahan gikan sa sulod. Dungan silang nanlingi ug dungan sad nilang nakit-an ang likod sa usa ka bata nga nikabad ug dagan pagawas uban sa bag ni Judy Mae. Dungan sab naniga ang ilang mga mata nga nagtinan-away sa usa'g-usa. Dungan dayon silang nigukod sa bata nga muarg kapaspas sa pitik sailang dughan ang pagdagan ug murag kabayo nga midaosdos paubos sa bakilid.

"AKONG LAPTOOOOOOOOOP!!!" Pagshagit ni Judy Mae murag nabati niya ang tingog sa pagkaputol sa mga ugat sa iyang liog. Ang bata wa gyod manumbaling o biskan lingi man lang. Grabe ang sotoy sa iyang pagdagan hangtod gilamoy na siya sa lasang ug nahanaw sa ilaang pana-aw.

"Pleaaaaaseeeeee..." murag hunghong nal ang sa hinay nga utot ang tingog ni Judy Mae dayong yaka sa yuta ug nidangoyngoy nga way luha. Tingali sa ka-kapoy o tingali sa kapaspas sa pitik sa iyang dughan, wa pa kaapas ang iyang mga luha. Iyang minahan mao iyang laptop.

Nakahunahuna siya kung kahibalo ba kaha ang bata unsay sulod saiyang lagom nga bag bag-o pa ini gidagan. Nakainteres kaha siya sa *Happy Skin* nga liptint kay organic man to? Nakatimaho kaha siya sa haplas nga hinatag sa iyang amiga kay organic man pud to? Kahibalo kaha siya moabre ug laptop nga naay password? Unya nakahinumdom siya saiyang passport ug misamot siyag karatol, asa nalang man puniton ang sama niyang layaw kung wa na siyay passport? Nag-inusara ra to niyang ID. Ngano kahang wa man lang nilingi ang bata nga makigsabot raman unta iyang tuyo, *"Imoha na ang singkomil pero ibalik lang ang laptop, passport, liptint, ug haplas."*

Grabe iyang kaluya murag gisuyop iyang tanang kusog, di man unta siya ang midagan ug hilabihan kakusog. Nagtinutokay nalang silang duha ni Charmaine Joy – parehong naglisod ug tuo sa ilang nakita. Pareho sad nilang

nahinumdoman ang likod sa bata nga wala nagsuot sa sanina. Ilang bana-bana mga naa ra sa katorse anyos. Brown iyang pamanit ug green ang T-shirt nga iyang gisuk-ob tabon saiyang nawng.

Iyang likod... mao ang hulagway nga nagpabilin sa hunahuna ni Judy Mae, daw handumanan sa mga kaagi nga gibanlas na sa kagahapon (Uban sa iyang lagom nga bag).

Pila ka oras ang milabay, nakit-an nila ang Papa ni Charmaine Joy nagbaktas sa dalan nga naay gigunitang bata saiyang tuo nga kamot. Sa iyang wala nga abaga nagbitay ang lagom nga bag. Nasakpan niya ang bata.

Wa si Judy Mae makasabot unsa iyang bation karon nga ang krimen nasulbad na. Ila nalang gipaabot ang papa ni Charmaine Joy ug ang bata nga brown ug likod uban sa lagom nga bag nga moabot sa payag nga abri ang tanang pultahan ug bintana; *way suok o kangingit sulod sa payag nga di kaya abton sa kahayag.*

Ania ang bata, iyang T-shirt nagbalot gihapon sa iyang panagway ug wa sa iyang lawas. Gipasulod siya sa payag ug gipalingkod sa bangko nga taas. Nagkurog iyang lawas sabayng pagsaka-kanaog sa iyang mga abaga samtang nagbakho. Luyo sa iyang green nga sanina, nidangoyngoy iyang tingog samtang niingon, "Pasayloa... Ko... Te." Naglisod ang mga pulong ug gawas saiyang tilaok, murag nalumos sa iyang mga luha.

Wa mahitsura ang mga kun-ot nga bisan asa na nahimutang sa tanang bahin sa dagway ni Charmaine Joy. Nagsagol na ang ka-irita, kasuko, ug kahago. Kuwang nalang ug usa ka tikang aron iyang duklon ang bata nga kawatan.

Niduol si Judy Mae sa taas nga bangko ug nitapad sa bata. Karon nakabantay siyang daw dungan silang duhang nagkurog. Ania ang bata nga likod ra gyuy gihatag saiyang mga pagpakilooy ug pagshagit; nga bisan paglingi wa gyud. Ania ang batang nagpabati saiya unsay bation kung wa og wa gyud kay mahimo kundi ang moyaka sa yuta.

Natingala si Judy Mae kay wa man gyud siyay nabati nga bisan gamay'ng kasuko sa bata nga anaa na saiyang tupad. Wa sad siya kabati nga gusto niya manimalos. Bisan paman ug gusto niya, pero wala. Ang kabug-at sa iyang dughan karon tungod kay puno kini ug kalooy ug kahingawa alang sa bata.

Iyang gisud-ong ang lawas sa bata nga wa gyuy timailhan sa usa ka katorse anyos nga unta nagdula-dula o nagskwela. Dili kini lawas ug usa ka bata, apan lawas nga unang nakasinati ug pagtrabho ug pagpaningkamot; lawas sa usa ka bata nga wa natagaan ug chance nga maka experience sa iyang childhood.

Ug wa na mapugngi ni Judy Mae ang iyang kaugalingon; iyang gipatong ang iyang kamot sa abaga sa bata dungan ang pagsampit saiyang ngalan,

"Philemon."

Ug mitulo ang iyang mga luha.

After Ang Likod ni Philemon | Digital | Yuhanna Alexi Loraña

Nagtiniil si Yamari nga naglakaw sa lasang ug ang yuta kolor kahil ug tabonon. Nakabati siya sa tunog sa iyang mga tiil samtang siya nagtunob sa yuta, ingon pud nga iyang gibati ang inahan nga kinaiyahan sa iyahang kaugalingon. Sa iyang pagtan-aw sa mahayag na langit, makita niya ang pagdait sama sa asul nga halapad ug lawom nga dagat. Nindot kaayo kini tan-awon. Si Yamari nakahuna-huna samtang siya maghinuktok sa langit, *"Makakita ba ko niini sa sunod nga kinabuhi kung mabanhaw ko usab sa laing panahon?"*

Milantaw si Yamari sa mga taas ug lig-on nga mga kahoy, ug ang mga dahon niini nagalihok hinay-hinay sama sa mga alibangbang na naglupad nga daw nagalungtad sa hangin nga bag-o lang miagi, nga nagahatag og tunog sa mga dahon. Sa ibabaw sa mga kahoy, nakakita siya og mga langgam nga nagakanta nga ang ilang mga tunog nagatawag sa Inahang Yuta, ingon nga nag-istorya sila sa mga buhi nga butang ug naghimo og usa ka awit nga nagsaysay kung unsa siya ka matahum. Padulong siya sa kinatas-ang bukid samtang ang iyang mga mata nagatan-aw sa berde nga mga balili ug taas nga mga kahoy. Sa tunga-tunga sa dalan, siya milingkod kilid sa sapa nga naga-agos, diin ang tunog sa tubig nagahatag og kalinaw sa iyang huna-huna. Kini nga kalinaw gusto niya nga bation matag higayon nga siya magsuroy-suroy. Mipadayon siya sa paglakaw ug nakakita sa dakong kahoy nga Acacia. Kini nga kahoy, gamay pa kaayo kaniadto sa dihang gitanom sa bata na nagpuyo diria sa una, mao ang lugar nga kanunay niyang bisitahon aron maminaw sa halakhak sa mga bata. Pipila na ka mga tuig ang milabay sukad nga namalhin ang mga tawo ug ilang gikalimtan ang maong lugar, apan ang handumanan sa kahoy nagpabilin nga buhi, malinaw, ug mahinungdanon diha sa iyang hunahuna.

Ang Yutang Ginikanan

Aimee Rose Larida

Sa mga mata ni Yamari, ang mga kahoy sama usab sa tawo. Ang mga punoan sa kahoy sama sa mga kamot sa tawo ug ang ilang mga sanga sama sa mga tudlo, nagkupot sa mga dahon nga sama sa mga kulot ug pabilog nga buhok. Ang panit sa kahoy na tabonon sama pud sa panit

sa mga tao. Ang mga sagbot sama sa mga sinina ni Inahang Yuta, nga nagtabon sa iyang hubo ug malumo nga panit. Ang mga tubig, sapa, mga langgam ug uban pang mga mananap, mao ang musika sa pagkahugpong nga nagkonekta sa tanan nga buhing mga binuhat—-ang agos sa tanan ng mga buhi ug mao ang huni ug kanta sa atong Inahang yuta. Sama sa mga kahoy ug tawo, sila nagasalig sa Inahang Yuta nga mao ang gipuy-ang balay, nagapakaon ug nagapangga sa iyang mga anak. Si Yamari nakaamgo na kung ang tanan nga mga tawo ug mga buhing butang makabati sa parehas nga kalipay ug kasadya nga iyang gibati para kang Inahang Yuta, sigurado gayud nga ang pag-atiman sa mga gilalang sa Diyos mao ang labing maayo nga paagi sa paghigugma sa Diyos.

Pag-abot ni Yamari sa kinatas-an sa bukid, wa niya madamha ang iyang mga nakita——putol na ang mga kahoy ug wala na ang mga sagbot. Ang makita na lang mao ang pagmina ug mga makina nga nagakubkob sa ilalom sa Yuta. Gitan-aw niya ang maong yuta ingon nga panit sa Inahan nga ginagisi, ang unod ginapangos sa mga bungot sa mga bulldozer, ug ang tanang palibot nagapangluya sa iyang kasingkasing. Ang mga tawo nga naggamit og chainsaw aron putlon ang mga kahoy, sa iyang panan-aw, daw mga bukton sa tawo nga gi-amputar. Wala na'y agas sa tubig nga iyang madungog, kundi ang bagulhot ug syagit sa mga makina nga nagbungkag sa kahilum. Kini nagdala og kasamok ug kagubot sa tanang buhi nga nagpuyo sa Inahang Yuta. Wala na ang tubig nga nagapaagay sa kalinaw, kundi ang iyang mga luha nga dili mapugngan, samtang ang iyang dughan nagngolngol sa kasakit ug kabug-at.

Ug siya mihagolhol ug syagit sa tanang mananap sa lasang, "Mga lalang sa Diyos, asa na kamo paingon karon? Asa mo makapangita og kalinaw sa inyong mga kasingkasing kung makita ninyo ang mga tawo nga nag-abusar ug nagapatay kang Inahang Yuta? Kamong mga tawo, kamo ang iyang mga pinanggang anak, apan wa ba ninyo mabati ang kasakit sa inyong inahan? Tungod lamang sa unsa? Tungod ba sa kwarta? Unsa man gyud ang bili sa kwarta? Ang Inahang Yuta makahatag kaninyo og tubig, pagkaon, ug hangin. Apan ang kwarta? Usa ra kini ka papel ka hinimo sa tawo ug padayong mahimong mapulihan, dali lang ilisan. Apan kining patay na papel, kini gikan sa kahoy nga buhi."

Naningkamot si Yamari na pugngan ang mga tawo sa pagputol sa mga kahoy, apan ang iyang pagkapresensya wala madan-ag sa hubad nga panan-aw. Siya mipadayon ug syagit, "Asa na kamo, mga anak sa Inahang Yuta? Apil ba kamo sa daghan nga nagadagan ug nagakugod sa kwarta? Kanus-a man kamo mobalik sa Inahang Yuta? Hangtod ba nga inyong mga lawas dili na makasugakod, ug kinahanglan na ilubong kamo sa iyang sabakan?".

Sa wala'y kapuslanan, siya misulay

pagduol sa usa ka lalake nga mao ang pangulo sa pagmimina. Ang maong lake nagapangisi samtang nitan-aw sa yuta nga ginakubkob. Ang mga mata ni Yamari nagalumpo sa luha, ug nagapanuko siya samtang nagasulti, "Dili ba kamo makakita sa inyong gibuhat? Ang yuta nga kaniadto buhi, nga naginhawa, karon nagapanuko sa kasakit sa inyong mga makina. Nagakuha kamo nga walay kaluoy, nagaguba nga walay pagtagad, apan wala kamo nakasinati kay Inahang Yuta, sa iyang mga paghikbi. Unsa man gyud inyong nakab-ot, gikan sa walay katapusang pag-apod-apod? Ang bili sa bulawan ba mas labaw kaysa sa kinabuhi mismo? Ang kwarta, tinuod, hinimo ra sa tawo. Apan ang atong Inahang Yuta magapadayon nga magpabilin ang iyang sabakan, ang lugar diin kita makakaplag og kalinaw ug kahimtang sa kaluwasan—ang santuwaryo sa paglalang. Sa katapusan, kung mahuman ang tanang mga butang, kita mangita gihapon og panalipod sa sabakan sa Inahang Yuta, ang parehas nga yuta diin kita mobalik. Sama sa pagkahulma kang Adan gikan sa lapok ug ang paghatag og ginhawa gikan sa Diyos, mao usab nga kung mawala ang atong ginhawa, makakaplag kita og kalinaw sa mga bukton sa atong Inahan Yuta, ang tigbantay ug tigpahiluna sa tanang kinabuhi."

Si Yamari mao ang espiritu nga tigbantay sa bukid, nga nagpuyo sa liboan ka tuig aron masiguro ang kaluwasan sa yuta sa Inahan nga Kalibutan. Wala siyay mabuhat kundi biyaan ang balaan niyang pinuy-anan. Nagpangita sa kawanangan apan walay makita tungod sa iyang kasubo, siya nagalibog, nagasud-ong sa iyang kasakit ug kasuko batok sa katawhan tungod sa walay puas nilang pagpatay sa Inahang Yuta.

Kada tuig, siya magbalik-balik sa lugar, apan ang mga tawo padayon gihapon sa pagputol sa mga kahoy, ug ang iyang pinalangga nga Acacia nga kanunay niyang bisitahan, wala na. Wala na usab ang mga tin-aw nga tubig, ang mga langgam ug mga insekto nga nagakanta, ug uban pang mananap nga nagpuyo uban sa Inahang Yuta. Ang hagulhol sa mga bulldozer ug chainsaw mas nilabaw, ug ang pagdaghan niini nagpangayo og dakong kadaut sa panit sa Inahang Yuta. Kini nga tunog nagpasakit sa iyang dughan, ug ang iyang mga luha nahimong kusog ug bug-at nga ulan nga nag-agos sa tibook yuta. Tungod sa pagkawala sa mga kahoy, naglapok ang yuta ug nag-epekto kini sa pagdahili sa yuta (landslides) nga naglubong usab sa mga buhing tawo. Sa milabay nga mga tuig, siya nagpasalig nga mubisita pa sa maong lugar, apan kada bisita niya, siya magahilak tungod sa laing pagdahili sa yuta.

Ang iyang kasubo para sa Inahang Yuta wala nagbag-o sa paglabay sa panahon, ug siya magpadayon og hilak matag tuig, samtang makita ang iyang Inahan nga guba ug hubo tungod kalapasan sa mga tawo, sa kamot sa ang iyang pinanggang mga anak.

Hulaw

Melded E. Montes

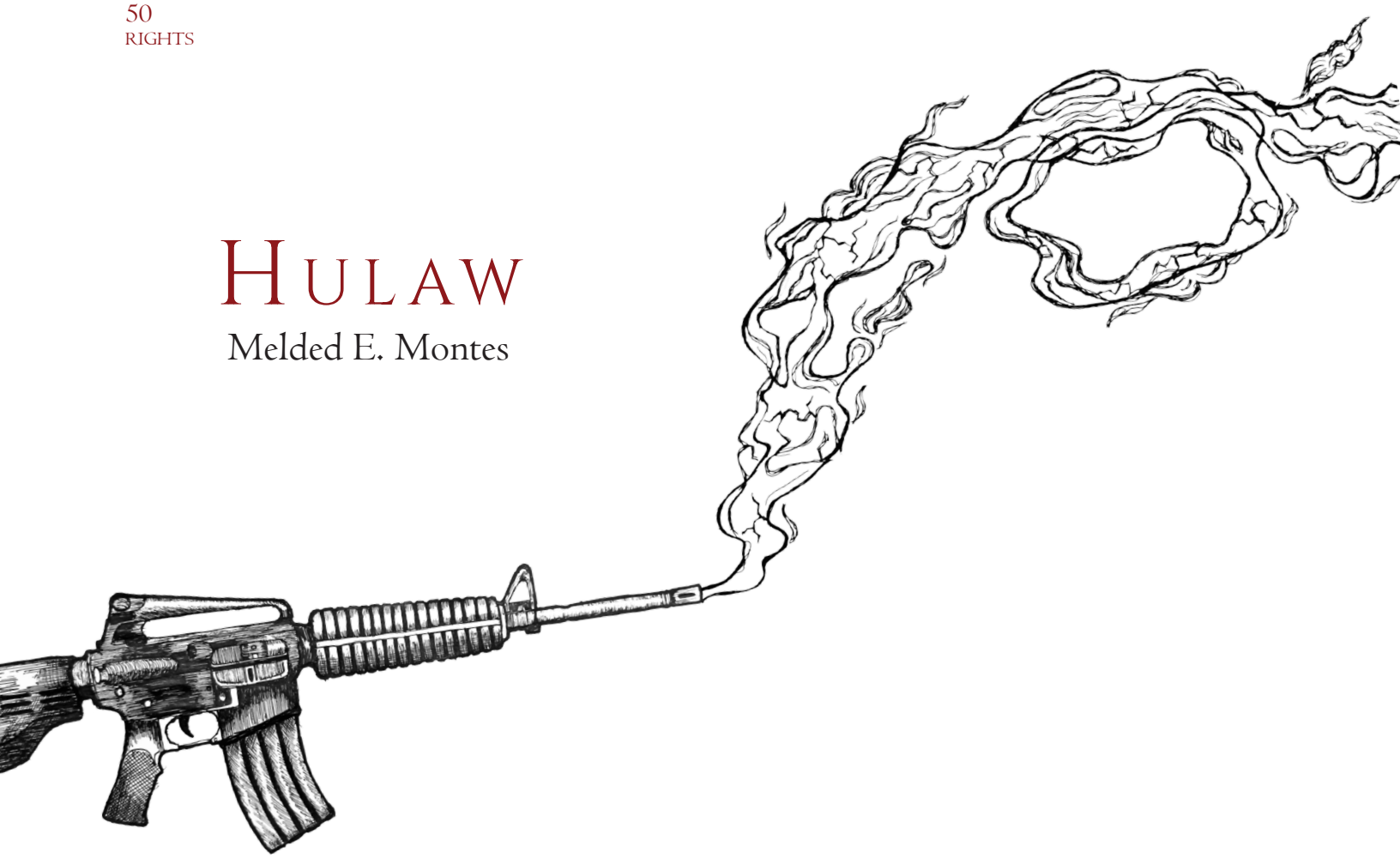

Wa man ‘nuon nako

gimahay ang akong amahan ngano nga ang iyang gibilin lang sa amoa kay mao ang liking kayutaan nga halos di na mapuslan. Ambot? Siguro kay tungod di man sad niya sala nganong wa nay mga tanom ang pwedeng mabuhi’g makaon dinhi sa bukid.

Ting-hulaw ron. Naa daw El-Niño. Nipasidaan na ang radio kadto pang Enero nga basin og muabot pa sa Oktubre ang epekto sa katalagman. Maklaro man og tan-awon nimo’ng sagbot— duol-duol na sa kape’ng kolor. Uga na pud kaayo ang basakan. Halos wa nay tingog ang sapa.

Piste.

Kung kanus-a mu-ulan og panalangin? Wa ko nasayod— wa na sad ko gapaabot.

Volunteer si Papang sa usa ka Diocesan nga simbahan. Maoy ingon. Sa tinuod lang, gusto sad nako mahimong susama niya–makanaog sa siyudad. Tungod daw sa pag-*volunteer* nganong makanaog ang mga taga-bukid.

Bulang Mayo na ron; kapin nubenta na ka adlaw sukad mi-ulan. Walay laing nabilin namo kundili ang liking

yuta na lamang ug ang among kabawng kamatyunon nga si Cowboy. Ninaog si Papang sa siyudad kadto pang Enero, abi ko gani'g mag-volunteer siya. Oo, pero para pud daw mangayo og hinabang kang Gobernador Sandigan. Bugas para kanamong mga mag-uumang wa nay sakahon.

Nilakaw si Papang suot pa ang gi-pangtagtag nga sinina kaniadtong nan-gampanya si Gob Sandigan. Sa tinuod lang, wa na ko kasabot kung asa gayod nag-gikan ang pondasyon sa pagtuo ni Papang, sa simbahan ba o sa politiko. Apan, wa na siya kabalik dinhi sa bukid. Gisalikway na tingali siya sa duha niya ka ginoo.

Nipanaw si Papang, maoy ingon sa mga volunteers nga iyang kauban nga ninaog. Apan ang iyang pangalan nag-pabilin sa tarpaulin atubangan sa gate sa provincial hall. NPA kuno siya kauban ang uban niyang mga volunteers sa Diocesan nga simbahan. Pagkahinumdom ko, man-gayo ra og bugas ang akong amahan. Dili siya terorista. Volunteer siya, maoy ingon niya. Maoy ingon niya sa akoa.

Ako kanang gibarugan.

Anaa ko karon ninaog sa siyudad. Walay liking yuta dinhi, tingali tungod kay semento ang kadalanan. Suot ang jacket nga gihatag ni Mamang, dala ang uban pang sininang iyang gi-andam sa bug-at nga kasing-kasing, adtuan nako ang pro-vincial hall, kung asa anaa'ng gamayng nawng ni Papang nga giingong nasikop sa mga sundalo.

Sa makapaso ug bahong aspalto sa kalsada, nag-antos kaming singko-mil ka mga tawong mubarikada sa dalan para singlon ang calamity fund kang Gob San-digan— tuyo sa akong amahan kaniad-to. Dili masabtan ang hangin sa palibot. Anaay mga batang naghilak, mga katigu-wangang nagsige'g pamalikas sa kasakit sa ilang mga likod, mga ginikanang puno sa kabalaka.

Ang sabot sa grupo, walay muha-wa hangtod nga dili makuha ang gisaad nga hinabang. Apan sa ikatulong adlaw sa among pagbarikada, niingon si Sandigan nga kinahanglan na mi pahawaon tun-god kay anaay NPA sa among grupo. Apan dili na tinuod. Dili na tinuod. Ginoo, dili na tinuod. Ang mga bata. Ang mga ka-tiguwangan. Ang mga ginikanan. Wala. Wala. Dili na tinuod, Gob Sandigan. Dili NPA ang akong amahan. Dili ko NPA. Wa-lay tinuod sa imong gi-ingon. Yawa! Yawa mong tanan!

Human niya'g hatag kanamo og ul-timatum nga lima ka minuto, wa na koy nadungog kundili buto na lamang sa pu-sil.

Ginoo, asa na ang hinabang nga imong gisaad?

Wa ko ninaog gikan sa bukid tun-god sa pag-*volunteer*. Kami tanang nibari-kada, dili mi volunteer. Tag-iya mi sa mga liking yutang na-apektuhan sa El-Niño. Nasayod sad kong ninaog si Papang tun-god sa susamang rason. Dili siya *volunteer*.

Walay *volunteer* diri.

Balut ni Tatay

Roanne Deninse Nemeño

Hands intertwined, Ana and Jepoy stroll down the dimly lit street of Barangay Langub, commonly known as Hilltop, wherein stalls of various street food lined both sides of the road. Ana was not a frequent patron of street food, yet because she was the one who had a job and frequently paid for their dates, Ana has recently learned to enjoy eating Quek-quek from a food cart, sometimes spilling vinegar all over her Nikes so that she can continue to afford frequent dates. As they walk toward an elderly man in an aged checkered long-sleeve polo sitting on a tiny wooden stool behind a makeshift table selling balut, Ana excitedly pulls Jepoy towards the vendor.

Ana was always disgusted by balut. The image of underdeveloped duck eyes looking back at her when she tried to eat one 10 years ago still haunts her, but Ana knows how much Jepoy loves balut, just as he loves eating all types of street food.

"Tag pila po ang balut, Tay?" Ana asks the crouched old man, seemingly bored from the scarcity of sales.

"Sir, tag 27 lang lami kayo bagong luto nako ni."

The vendor sprung up and looked at Jepoy while smiling. Ana's brows met in displeasure, yet she continues to inquire, "Pila ni ka days Tay?"

"Kini sir 16, kini siya 18", he replies, still maintaining eye contact with Jepoy as he opens the balut ice box. Ana's discomfort grows, which she feels is showing on her face, but to her dismay, no one notices, not even Jepoy.

"Gusto ka?", Ana asks Jepoy.

Jepoy nods, so Ana proceeds to order one balut for him and then two pastils for each of them. She hands the vendor 100 pesos and to her shock, the vendor hands the change to Jepoy while thanking him. However, she remains composed and thinks to herself, Sige lang, tiguwang na si tatay lahi baya ilang panahon sauna.

After eating dinner on the tiny wooden table beside the road, Ana starts to clean up the plastic and banana leaves they used. A loud thud ripped through the ears of everyone and caused the hill to quake. An 8-foot, masked man dressed in all black creates a large crater where he lands in the middle of the road. Everyone enjoying dinner, cooking, or talking is now screaming their lungs out in terror.

"I AM THE BALUT DESTROYER! No food should be this disgusting. That's why I vowed to destroy every piece of it

along with the vendors who sell them!", the masked giant speaks with a booming voice that petrifies the poor old man, he could not feel his pee dripping down his pants.

As the Balut Destroyer approaches the old vendor with heavy footsteps, Ana jumps up and is encased in a pink and blue ribbon which then turns into a spandex suit that fits her curves. Ana then flies towards the vendor who is screaming inside the palm of the giant. With her super strength, she throws a heavy punch that lands on the Destroyer's jaw, which ejected the vendor out of his grip. The giant falls to the ground. Ana zooms in to catch the old man who is falling in the air, placing him gently on the roadside. Knowing that the Balut Destroyer still needs to be taken care of, she carries the unconscious giant towards Times Beach and throws his body in the middle of the ocean.

Proud and prideful of her heroism, Ana flies back to Hilltop smiling and fully expecting the crowd to throw flowers towards her feet and scream her name in praise. However, as she lands, she notices the heap of people surrounding something— or someone. Walking closer and squeezing her way across bodies, she peers through and is greeted by the sight of the balut vendor whom she just saved, kneeling in front of Jepoy in gratitude.

"DAGHANG SALAMAT KAAYO SIR! DAGHANG SALAMAT KANIMO!"

Soon, the crowd starts to cheer Jepoy on.

“JEPOY! JEPOY! JEPOY!”

No one pays Ana an ounce of attention. Right then, Ana's vision starts to turn, and voices are slowly fading into static.

"Love! Laloma saimong gi hunahuna oy. Tara na?" Jepoy's voice finally removes Ana from the trance. The couple stands up and looks at the balut vendor. Ana, who is still a bit shaken by her thoughts, manages to let out a simple thanks to the vendor.

"SALAMAT SIR!... ma'am...", the vendor mumbles the last word as if thanking Ana is an afterthought.

As they walk away with their hands intertwined, Ana is unable to keep her thoughts to herself anymore. Ana looks at Jepoy with her forehead scrunched and brows meeting.

"Lain man to si Tatay oy." Her heart is pounding and her fingers shaking from frustration. To which Jepoy densely responded, "Ha?".

HA? HAKDOG! Ana thinks to herself, overwhelmed with frustration.

“Love, ngano to nimo gihimo? Nagpasalamat ra man si tatay. Love? Asa ko nimo dalahon?” Jepoy cries with his voice shaking

“Tagam niya.” Ana says in a deeper voice with a quaint smile.

Ana proceeds to carry Jepoy in her arms, like a groom carrying his bride after the wedding ceremony. She looks up with her chest out then launched into the sky with a grin, leaving behind the faces of terrified citizens, broken wooden tables and chairs, shattered balut shells, and a bloodied sidewalk.

Bani

Earl Palabrica

Ikatulo na ni nga sabado nga magkita na usab mi ni Andrew diri sa may coastal road sa Matina Aplaya. Tung una nga sabado, gi-approach ko niya aron e-preach sa akoa ang salvation. Sa ika duha nga sabado, iya kung giingnan about sa iyang personal life; kung giunsa siya pagbag-o ni Jesus. As usual, alas kwatro among nasabotan nga oras and as usual, ako ang una nga niabot. Dili man pasabot nga langayan si Andrew, ang tinuod gani kay punctual na siya; muabot na siya 15 minutes early sa gisabotan nga oras. Akoa lang, gusto nako nga mas una muabot kay sa saiyaha.

Ang oras karon kay 3:28 pm. Naa pakoy pila ka minutes aron maghunahuna kung unsaon nako pagbehave sa among session unya. Wala siya kabalo ba, pero mas magulang pa jud ko niya. Ay, wala man jud siya'y nahibalan about sa akoa: kanang akong tinuod nga edad, address, family background ug akong religion. Mas kataw-anan gani kay wala man jud ko niingon sa iya nga nabawtismohan nako. Mao ganing gakita mi taga-sabado aron mag Bible study.

Pero sagdi lang. Ganahan man pud ko mamotbot. Kunohay, clueless daw ko

sa mga “matinud-anong” butang diri sa kalibutan kay siguro, naay mga tao nga willing mugahin ug oras sa imoha aron maluwas ka, pareha ni Andrew. Ana pa siya, lima lang daw ka sabado ang kinahanglan nako aron mailaila nako si Jesus pag-ayo ug paghuman niana, pwede na daw ko mudawat sa Holy Spirit. Dugay naman ko nakadawat niana maong dili nako magpakita niya inigkinalasan nga sabado kay aron dili ko niya mabawtismohan usab hehehe.

Unsa man dayon ang mahitabo? Well, paghuman aning tanan, mubalik napud sa daan nga kalihom ang akong kinabuhi kaso dili nako maka-adto pa diri sa coastal road taga-sabado. Sabado ra baya akong free time aron mag maglatagaw. Hays... Kaysa naman mabawtismohan ko usab, duha na espiritu ang madawat nako. Hakog ra kaayo kung mauhon, daghan pa baya daw nga mga kalag ang luwasonon.

Hapit na jud muhalok ang adlaw sa tumoy sa Mount Apo didto sa habagatan. Pipila nalang kapilokan, mahuman na dayon ang adlaw. Sa oras sama niani, gusto nako ihapon ug dumduman ang mga maayong butang nga nahitabo sa akoa. Pipila ka mga balay sa mga lumad ang galutaw ngadto sa unahan. Nadunggan nako ang tiyabaw sa mga kanaway nga naglupadlupad sa kawanangan. Nakita nako ang pilo-pilo sa balud ang gaunhanay na makasangko sa seawall. Nihilom ang akong hunahuna sanglit.

“Uy!” niabot si Andrew ug nitapad sa akong kiliran. As usual, himos kaayo ang nawong ug malipayon ang mga mata. Makapangutana ko usahay, kung malipayon ba jud siya sa iyang desisyon nga mamamuhat para sa giingharian sa Diyos taliwala sa nagkalain-laing klase sa paglipaylipay nga pwede niya mabuhat samtang bataon pa siya. Pero sa paagi nga siya gahisgot mahitungod sa maayong balita, dili nimo madunggan ang bisan gamay nga pagsumo sa iyang tingog. Gikan sa paglihok sa iyang mata, pagbuka sa iyang mga ngabil ug pagsanday sa iyang mga kamot sa iyang kiliran, makaingon ka nga segurado siya sa iyang ginabuhat.

Karon pa nako nabantayan nga nidaghan na ang mga tao sa akong palibot. Naay mga bata nga nagbike-bike, pamilya nga nag picnic ug nag tambay sa taas sa seawall. Sakto ra kay dili naman gud kaayo sakit sa panit ang kainit basta ing-aning orasa. Nibalik akong hunahuna dayon kay Andrew.

“Hi! Nagdala baya ko’g snacks.” Gipakita nako sa iyaha ang unod sa akong bag.

“Maulaw man sab ta ani.” Nilingi siya sa palayo nako samtang nitubag.

“Nge, no worries uy. Ako man ning willingness” ningisi rapud ko.

“Haha, okay. Tara, sugdan na nato sa... ah, unsa gane tong pangutana nimo

last time?"

Hala, wala nako kadumdom (dili man jud kaayo dugay among sessions kay amo mang nasabutan nga 30 minutes ra among discussion. Wala nako giingon sa iyaha ang akong rason nganong di ko pwede maglangay pero, wala raman pud siya nangutana). Ah, wala na pud bitaw siya kadumdom... bisan unsa nalang... Unsa man? Ay... "Gusto lang nako mahibaloan nganong sala man tong pagkaon ni Adam ug Eve sa prutas." Tubag nako sa iyaha.

Kabalo ko kung ngano. Pwede ra gani nako e-search sa google ning tanan. Pero mangutana lang gihapon ko. Ganahan ko maghunahuna nga mautro kunohay akong kinabuhi nga murag sa pinakauna nga higayon nako madunggan ang mahitungod sa gugma sa Diyos.

"Ah! Tama. Ing-ani man jud na..."

Nitan-aw ko sa akong tiil nga galabyog-labyog ug akong napansin sa ubos ang mga alimango nga hinay-hinay nga nanggawas gikan sa bangag sa seawall ug gikan sa ilawom sa mga dagkong semento nga cross ang hitsura. Nagtapok sila ug gitaas ang ilang mga sipit sa langit. Nahidumdoman hinuon nako ang unang higayon nga giuban ko sa akong ginikanan sa St. Maria, sitio sa Agusan. Kinahanglan daw nila og ulan kay pila na ka semana nga nagpibilin ang init gikan pa atong Marso, hinungdan nga nalisod sila sa pagsugod sa pagtanom. So mao to, nisubida sila sa bukid. Subay sa usa ka sapa, ilang nakita ang karaan ug dakong balete. Nag- ihaw sila og baboy, giampoan ni Lolo ang mananap ug gitaas iyang kamot sa langit aron tawgon ang dili ingon-nato para dal-an sila og ulan. Nah, wala abti og pila ka minuto, nibundak pa bitaw nang ulan nga astang kusoga. Pero sa kadayag sa langit karong taknaa, segurado ko wala natubag ang pag-ampo sa mga alimango.

"... ug mao to ang nahimo natong una nga sala." Natapos na si Andrew sa iyang unang tubag nga hapyaw ang pagsaysay. Wala nako nabantayan kung pila ka minuto ang milabay samtang naghisgot siya.

"Ah, mao. Ang wala nako nasabtan kay, nganong gipasagdan man sab ni Lord nga matintal ni Satanas sila Adan ug Eba?" gisundan dayon nako og dugang pangutana aron mutaas pa iyang estorya. Follow-up question ba.

"Kay..." largo dayon siya ni padayon sa pagtubag.

Matun-an ra gud nako ni tanan kung naa lang jud koy sobra nga oras aron sa pagbasa. Pero sa sistema nga trabaho gikan panihapon padulong kadlawon ug tulog halos tibuok adlaw, imposible na sa akoa ang mainterasado pa sa kamatuoran. Wala kaayo koy mahidumdoman nga mahinungdanong panghitabo sa akoa sa buntag ug bisan sa gabii. Blangko nga tulog ug ang makasalingawang mga tingog gikan speaker sa telephone, dayon ang pag-ilog

sa kahayag ug kangit-ngit. Mao ra siguro ang usa ka butang nga nagtatak sa akong hunahuna kay mao man ang takna nga mu-out ko sa akong shift. Mutan-aw ko sa langit sa pipila ka segundo samtang gahulat og taxi sa waiting shed. Ganahan ko maghunahuna nga nagkabusy pud ang kalibutan ug akoang panahon nasab para maglantaw lang sa iyaha.

"Andrew..." gidisturbo nako siya sa iyang pagsay-say.

"Yes? Satisfied ra ka sa akong mga tubag? Naa bakay lain pang pangutana?" Naay silak sa iyang mata, mura bag iyang mismong mata ang gangisi kaysa sa iyang mga ngabil.

Nisunod ang kahilom. Gikahadlok nako nga wala nako'y gusto pang ipangutana pero gipasagdan lang nako nga paarion ang kahilom sa among kiliran. Nilingi ko balik sa adlaw nga anaa na ang iyang katungang lawas likod sa Mt. Apo. Nitan-aw pud si Andrew sa hinay- hinay nga pagsalom sa adlaw.
"Nindota uy." niuna kog sulti. "Permi man." tubag pa niya. "Bisan ulan?"

"Oo uy, bisan ulan. Kay kabalo ta nga kinahanglan niya mag rest at the end of the day, so permi iyang beauty sa bisan unsa man nga panahon."

"Wow. Ka nice."

"Yup, yup." Tubag pa niya with a smile. Mabasa sa iyang nawong ang kaseguradohan. "Andrew, daghan pa jud unta koy ipangutana... pero kinahanglan na nako muona na kay naa pako'y laing lakaw." Ana ko.

"Oh, okay, okay. No problem. Amping ka hah." Simple nga nisingi ra siya sa akoa.

Mao ni akong ganahan niya. Matinahuron na gane, wala pa juy labad. Hinayhinay nako gialsa akong mga paa nga nagbitaybitay sa seawall ug nitindog. Gitarong nakog plastar ang shoulder bag sa akong kiliran ug nilingi ko sa sunset, for the last time. Gusto ko magpasalamat pero wala koy ideya kung para asa; akong nabati lang. Siguro bisan unsa pa ka budlay imong tibuok adlaw, matahom nga gasawop and adlaw, likod man sa panganod o usa ka bungtod. Ug kabalo ka nga walay bisan unsa nga makapugong ana nga mahitabo.

Ninaog ko gikan sa seawall. Nitindog ko sa sidewalk ug nitan-aw ko sa mga tao sa akong palibot. Naay nagkatawa-katawa, naay nag picture-picture, naay nagkaon og charcoal ice cream. Nilingi ko kay Andrew sa akong kiliran.

"Bye, Carolyn. God bless you." Ingon pa ni Andrew.

"Bye. Amping ka diri." Ningisi ko. Gipabilin nako ang ngisi sa akong nawong hantod makatalikod ko. Gusto nako nga makita niya nga sincere ko.

Pipila palang ko tikang gikan sa iyaha, nadunggan nako nga niabot ang iyang kaila. "Uy, kinsa to Dro?"

"Si Carolyn, tung giingon nako ba

nga...”

Hinayhinay nako nga gipaspasan akong pagbaktas pero dili rapud kaayo paspas nga mapansin nila nga gituyo nako nga magdali aron dili nako sila madunggan. Kung unsa man iyang iingon about nako, tanan ato kay akong mga pamotbot lang. Wala pud koy kabalak-an kay wala man koy kaila diri nga makasakop nako ug dili napud mi magkita usab ni Andrew after sa sunod nga sabado. Ing-ana siguro na kung naggikan ka sa wala, pwede ka mahimong bisan unsa.

Nibaktas ko padulong sa intersection aron mutabok sa pikas bahin sa karsada. Kay didto ang kanto ang palahos padong sa main street sa Matina. Gikan didto pwede rako magsakay og motor ug muhunong sa kanto sa akong boarding house.

Niatubang nako sunod sa kasarda aron mag-tabok. Kinahanglan nako pahilumon akong hunahuna aron makatabok ko og buhi. Sama pa sa gitudlo ni mama sa akoa: “lingi sa wala, lingi sa tuo, buhata kini sa ikaduha nga higayon kay ana siya mangingilad daw usahay atong panan-aw. Kung gamay pa ang sakyanan sama sa langaw, tabok na dayon ug ayaw nag duhaduha. Mao na iyang instructions kay ang balay man jud namo kay naa daplin sa highway ug kinahanglan nako magtabok-tabok adlaw-adlaw kay naa sa pikas nga bahin ang eskwelahan. Dili pud makabiya si mama sa balay aron ubanan ko magtabok kay gamay pa man akong manghod ato. Ug tung last nga wala niya siya nabantayan, nakatulon siya og piso. Maayo gane kay nalibang ra intawon niya.

Nilingi ko sa wala ug human sa tuo, gamay pa ang mga sakyahan sama sa langaw. Gibuhat nako ni sa ikaduhang higayon ug nidagan ko nga walay pagduhaduha. Nakatabok ko nga buhi.

“Kinahanglan nato maampingon kung mutabok ta” ana pa ni mama- mao ra iyang last nga gibilin nga instructions ug wala nay nisunod pa. Ug naghandom ko kung unsa iyang lain instructions kung naa naka sa pikas nga basin sa karsada. Tingali naay kalit muabot nga irong buang, mubalik baka’g tabok sa pikas? Tingali nikalit ra nidaghan ang mga sakyanan ug kusog ilang padagan, magpapaak nalang ba ko sa iro? Ug tingali nikalit rag kahanaw ang mga bato ug nangatumba ang mga kahoy, unsaon nako pagkaikyas? Bisan unsa pwede mahitabo!

Dayon ni nibaktas ko padung sa nagtapok nga mga motor aron makasakay. Naay duha ka driver nga nagpungko didto atubang sa tindahan, nagdula og checkers gamit ang nga taklob sa softdrinks. Samtang ang isa ka driver kay nagtambay sa sulod sa tricycle.

“Uy, uy, uy. Asa ka gwapa?” pangutana pa sa isa ka driver nga payatot nga naglingkod-lingkod sa iyang motor. Naglaylay tan-awon sa iyang red t-shirt

uniform ug kung tan-awon ang iyang size, mao na siguro tung small. Naa poy itom nga beanie nga nakalukop sa ilang ulo pero iyang buhok kay taas ug nagsangyad kini sa iyang abaga. As usual, wala ko nitan-aw sa iyang nawong, nitan-aw dayon ko sa sulod sa motor ug gitubag iyang pangutana.

"Padulong crossing ya, pero didto rako muhunong sa 7/11", tubag nako. Dili ko maayo ug mamotbot pag-abot sa mga jamming sa mga driver. Dili lang pud siguro ko interesado.

"Aw sakay na, gwapa, 7/11 raman deay ka." Gisugdan niya ang pagsikad ug niandar dayon iyang motor. Nisakay ko sa atubangan.

Paghuman, nisunod ang kahilom taliwala sa kasaba sa palibot. Samtang sakay, gi- busy nako akong kaugalingon sa pag-obserba sa akong palibot. Tung nahimatngonan nako nga gapadayon ang pagdagan sa kinabuhi as usual, gisumhan ko. Nilingkod nalang ko ug gisulayan akong utok nga dili maghunahuna og bisan unsa.

Nag-uyog kadiyot ang motor ug napansin nako ang brown rosaryo nga nagbitay-bitay sa akong atubangan. Nibalik akong hunahuna padung kay Andrew. Kung dili ko musipot sa last nga sabado... pangitaon kaha ko niya? Iingon nalang kaha nako ang tinuod? Ug mutabok ka og karsada, dapat dili ka magduha-duha. Gisulayan nako nga segurohon akong hunahuna sa akong nahimong desisyon.

"Diri ra gang?" pangutana sa driver. Gipahinayan niya ang pag dagan sa iyang motor aron sa pag-andam ug hunong.

"Oo ya, diri lang sa 7/11" tubag nako. Nihunong ang motor ug ninaog ko. Nikalit og siga ang mata sa driver ug mura ba kog niya'g luksuhan gikan sa iyang gilingkuran. Abi siguro niya nga daganan nako siya. Nahimuyo iyang nawong pag-usab pagtunol nako sa iya sa akong plete. Paghuman, nilakaw dayon ko palayo.

Nadesisyonan nako nga dili usa muoli. Nakabati ko og kagutom maong muhapit sa kog kan-anan. Naa toy kan-anan unahan lang sa 7/11 human sa duha ka kanto nga gaserve og lami ga beef pares. Nibaktas ko padung didto pero tung hapit nako didto sa tugkaran sa kan- anan, wala dayon ko nidayon ug niingkod sa isa ka mga lamesa.

Nakita nako si Roslyn. Natun-an lang nako ni gikan sa pagpaminaw sa kauban niya sa kan-anan kanang magchika-chika sila tung niaging higayon nga nanihapon ko diri. Gasuot na siya usually og pants then loose nga blouse pantaas, pero karon, nagsuot siya og skirt nga blue nga naay nakaprint nga mga outline sa orchids ug sa taas, nagsuot siyag fitting nga blouse nga color black. Nakamake-up siya ug imbes nga pungko iyang buhok, naka gunghay ra kini sa iyang abaga ug likod. Basin naa siya'y lakaw unya. Birthday siguro kay naa man koy napansin nga paper bags didto sa

lamisa kilid sa may cashier. Asa kaha ang birthday?

Sa sige nakog panihapon diri, nailhan nako nila ug kadugayan nisugod na sila'g pansin sa akoa. Dili malikayan nga magkaestorya mi kadiyot sa mga nagtrabaho diri sa kan-anan labaw na nga isa ko sa mga pinakasayo nga customers kay tungod sa akong trabaho. Tung niagi nga mga higayon, tung si Roslyn nag serve sa akong beef pares, mulingkod na siya ug makig-estorya sa akoa. Siguro kay wala nay lain pang buhaton kundi hulaton nga mahuman og kaon ang first nga customer aron mahugasan ang first nga hugason kadtong adlawa.

Nangutana siya kung unsa kuno akong trabaho nganong early bird ko sa ilang kan-anan ug gitubag nako siya nga way pamotbot, siguro kay tungod dili nakadedicate iyang time og effort para luwason iyang costumer. Ug nagpadayon ang estorya sa sunod pa nga mga higayon. Nagpabilin siya sa akong tapad sa saktong higayon hangtod mahuman ko og kaon. Sa kadaghan nga among nahisgutan wala'y topic nga personal kaayo, kanang about sa akong family, address, ug sa labaw na sa kaluwasan. Siya halos ang naay ikasulti bisan wala ko nangutana, pero naminaw ra ko sa iyaha.

Ganahan ko maminaw sa iyang tingog. Kay sa pamaagi nga iyang ginalitok ang mga pulong, iya kining ginahatagan og kahuyo. Labaw na iyang mga katawa. Kusog pero dili alingugnog; dili ka angay makuratan kay ginadasig nila ang imong kasing nga mukatawa pud. Sa kadugay nga hunahunaon nako siya, nisamot pud ang akong pagduhaduha nga mudayon. Wala ko kabalo kung naa pa bay laing mga butang about sa akoa nga pwede nako iingon sa iya nga dili mubira sa iyaha nga tan-awon ang uban pang mga butang nga akong gisipi sa akong hunahuna. Nadesisyonan nako tung niaging bulan nga dili na manihapon diraa.

Dili nako gusto nga maghubog nasab ko sa akong mga tingali. Gitutokan nako siya taliwala sa mga tao nga nagtikaw-tikaw sa iyang palibot sa pipila ka segundo. Nilakaw ko pabalik sa 7/11 ug nadesisyonan nga mupalit nalang og siopao.

Nilingkod ko sa isa ka bench gawas sa establishment. Dili nako malikayan ang magsubo, sa dihang mahimatngunan nako nga way sukdanan akong kagawasan. Mura kog buta nga galatagaw ug naghulat sa sakto nga higayon nga mabangaan. Hinuon, swerte kaayo ka kung walay mga pagdahom. Hinuon, angay ikasadya ang paglaag-laag, pag-inom nga gisundan sa madasigong paghisgot mahitungod sa pagkabatan-on sa akong mga barkada.

Apan sa dihang mahuman ang tanan. Kung kinahanglan na nako muoli ug muhigda, diha na mudagan-dagan ning mga pangutana sa akong hunahuna. Kung

gaina gimahal ko kadiyot sa kalibutan karon gitambog ko niya sa kilid nga murag lubot sa sigarilyo.

"Te, te, hatag dyes te palit lang nakog barbecue te." Karon ra nako nabantayan ang usa ka bata nga gibirabira ang kiliran sa akong sinina. "Te, hatag diyes te."

Imbes hatagan siya'g kwarta ako siyang gipikasan sa akong siopao ug gihatag ang pikas sa iyaha. "Ayaw saba sa imong mga kauban. Palitan takag juice sa sulod unya." Ingon nako sa iya. Sa ing-ani nga situation, mas maayo nga ingnan nimo nga dili ingan ilang kauban kung igo-igo ra sa isa imong mahatag. Nitapad ang bata sa akong kiliran ug gikaon ang siopao.

"Asa deay imong mama ug papa?"

"Gibiyaan man ko nila te."

Nag-agi ko ug pagkabata ug kabalo ko makatug-an sila ug tinuod sa sunod nako nga iingon.

"Eh? Mamatay pa imong mama'g papa?"

Niundang ug kaon ang bata ug nilingi sa akoa. Nikunot iyang agtang ug nisiga iyang mga mata. Mura bag nasakopan na ko siya.

"Naa didto sa unahan. Kilid sa landrishap." Nipadayon ra pud dayon siya ug kaon. Naa koy kalit nahunahunaan nga kabuang.

"Dong, dili gud ko tinuod. Bani man ko sa saging."

"Unsay bani sa saging?"

"Kita naka anang lawas sa saging? Kanang ginatuhogan ug barbecue stick aron-"

Wala siya naminaw. Karon rapud nako nahimatngunan nga wala deay sila gagamit ug bani sa saging diri kung mag barbecue. Bisan paman, gusto nako siya estoryahan mahitungod atong niadto mi sa bukid sa akong ginikanan; tung abi sa akong dyosnong uyoan nga gikambyoan kuno akong lawas ug bani saging sa mga engkanto kay tungod dili na daw ko kamao muampo. Nakita man gud nila akong lawas, naligo sa lapok, uban sa naglaray nga mga kahoy, mga sanga, ug mga lawas sa saging human gibanlas mi sa dakong baha nga kalit rang nag-awas gikan sa sapa. Ingon pa sa uban, nagselos ug napungot daw ang Ginoo atong adlawa. Wala ko kabalo kung asa taman ang kamatuoran sa ilang mga sugilanon. Dili na pod ko interesado nga makahibalo.

"Basta, lawas sa saging!" gibalik nalang nako akong unang tubag.

"Atik uy! Naa man lagi kay nawong. Makaestorya pud ka." Nikunot na iyang kilay. Maklaro sa iyang nawong ang pagduhaduha ug pagkatingala.

"Alangan wala pa ma'y alas dose. Awa unya mahimo lagi ko'g bani."

"Mamatay pa imong mama'g papa?"

Nihagakhak ra ko ug gipadayon ug sulti sa iya ang nahitabo tung niadto mi og bukid.

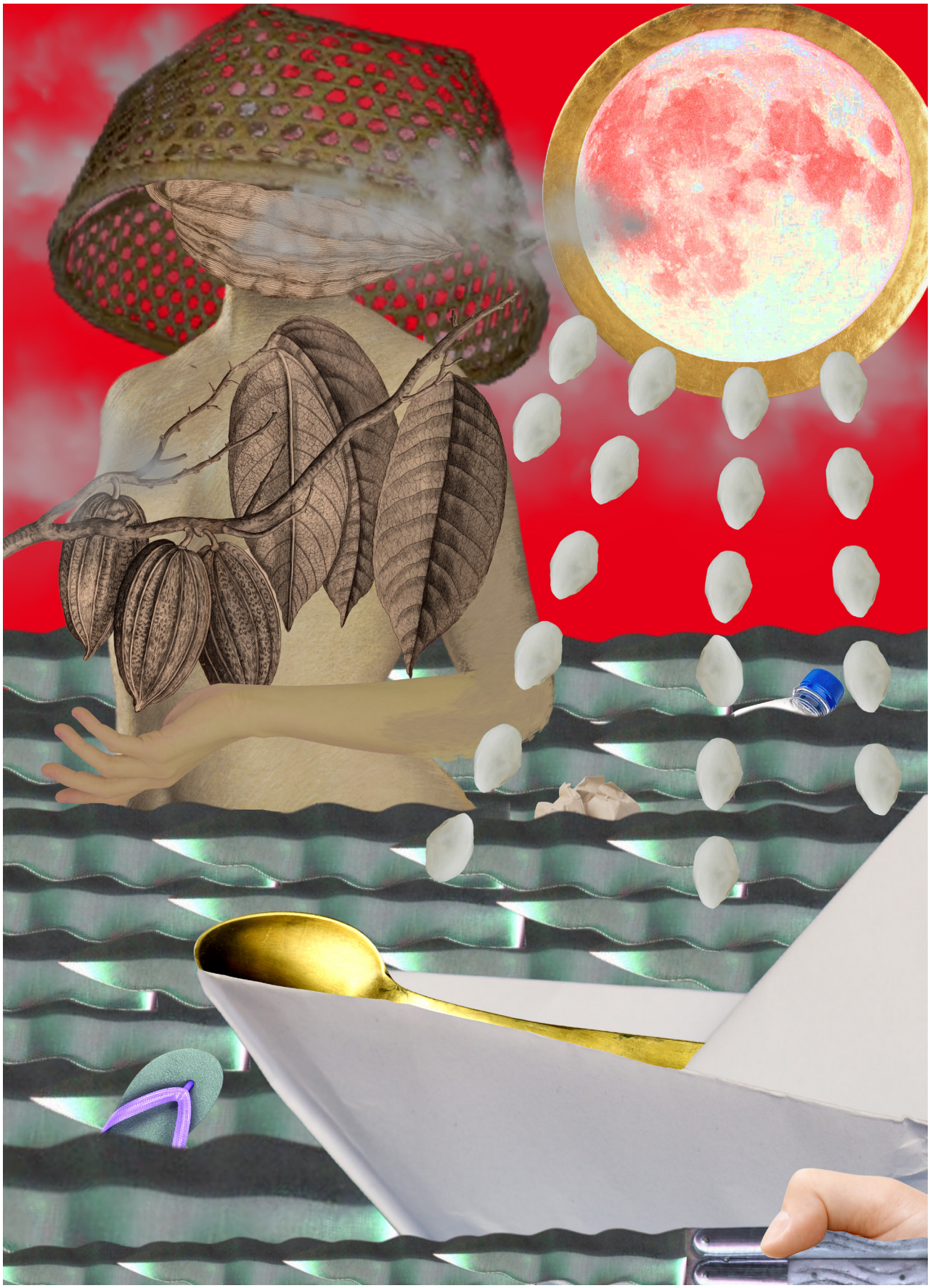

Tale as Old as Homo Sapiens | Digital collage | Johanna Mitzy Hocson

Nasaag Ko sa Barko ni Maria Cacao

JL Sabagala

Dose ka tuig na diay ang nilabay gikan atong hapit giguba sa bagyong Pablo ang amoang balay—may nalang, wala, kay lig-on to bisag gawa ra sa kahoy, pero nilupad gyud ang ubang atop ug nangawala ang kadaghanan sa mga gamit namo. Nangandam man unta mi ato ba kay naanad na mi bisa'g katung naa pa mi sa Cavite sa Luzon. Kabalo mi sa amoang pamilya unsa dapat ang mga iandam kung ting-bagyo—mga baterya, flashlight, gipang-charge daan nga mga cellphone, giputos daan nga mga sinina ug amoang computer, de lata nga mga pagkaon, noodles ug pancit canton, ubang instant food, ug daghan pa. Kabalo pud mi unsa ka kusog ang mga signal sa bagyo—kung Signal No. 1 ug No. 2, dili kaayo mi mabalaka kay kusog-kusog ra na nga ulan ug hangin; pero kung Signal No. 3 ug No. 4 na gani, mangandam na gyud mi ana kay basi'g pabakwiton mi nga wa sa oras. Pero akong katingalahan sa mga tawo diri sa Compostela, mura ra'g wala ang gibalita nga Signal No. 4 ang amoang lugar. Pinakakusog na nga warning sa bagyo. Ingon pa nila, gisulod na daw sa lata ang bagyo; ang problema, wala gyud naarang ang bagyo sa lata.

Dose ka tuig na pud ang nilabay gikan atong grabe nga baha pagkahuman sa grabe kakusog ug makamatay nga bagyo. Ang amoang balay sa Purok-4 nga daplin ug sapa nga nakakonekta sa Agusan River, gitimo na ug kaon sa putik-putik nga tubig. Ang ubang balay sa katilingban, gilamon na gyud. Busog kaayo guro ang sapa ato'ng panahuna. May nalang, nilakaw na mi dayon palayo sa amoang balay. Nimbakwit mi sa usa ka pribadong eskwelahan sa Compostela. Naabtan pa gyud mi ug baha sa dalan nga lapas tuhod kataas bisa'g niagi na ang bagyo. Wala gaundang ug saka ang tubig maong nagdali-dali mi'g adto sa Assumption ug didto namo gihulat mahubas ang baha. Wala mi kabalo hangtod unsang orasa o adlaw mi didto. Basta ang importante, wala mi naunsa. Wala mi nakaon sa sapa, pero kami sad lagi ang walay makaon.

Dose ka tuig na pud ang nilabay gikan tung nibalik ko sa balay pagkagabii bisag baha pa kay nabalaka ko sa mga gamit nga nabiyaan. Nitakas ra ko ato. Nadunggan man gud nako sa mga kauban nga namakwit sad samtang gaplastar ko sa higdaanan unta

namo nga naningkamot pud daw intawon ang mga kawatan makakuha ug mga gamit sa mga tindahan ug panimalay nga walay tawo. Dili ko mahimutang bisa'g nabilin akong angkol sa balay kay hawod man to siya mulangoy pero payatot. Mura ra'g usa ra siya ka-pitkan sa kawatan. Kay dako-dako man kong tawo, dako ug kusog pa gyud ug tingog labi ni kung musyagit nga dali ra ko makapangita'g tabang, basi mahadlok ra pud ang katawan. Basi ra pud.

Pagsulod nako sa dalan sa Clarin St. padulong balay, halos wala nakoy tawo makit-an gabaktas. Hilom kaayo'ng tugnaw nga palibot. Walay mga insekto'ng gakanta sa kangitngit, walay hangin nga gataghoy-taghoy, walay taligsik nga gabudbod sa dalan nga gibaha. Nahadlok ko gamay, pero nagpadayon. Gina-spot-an nako ang akoang agianan gamit ang flashlight para dili ko matumba. Hinay-hinay ra pud ko ug lakang kay basin matisod ko. Hantod sa nakita nako ang nidako gyud nga sapa. Naguol ko magtan-aw kay ganina lang, naa pay mga balay diri. Karon, halos wala nay nabilin. Mga atop, plywood, ug mga haligi nalang sa balay ang naglutaw-lutaw sa tubig. Naa pay mga plato, planggana, ug tabo.

Padulong na unta ko sa balay pero nakadungog ko'g saba nga nakapakurat sa akoa. Sa sugod, dili nako mailhan unsa gyud to siya, pero nakabati ko nga nagkaduol nga nagkaduol kini. Nagkakusog nga nagkakusog. Mura siya'g trumpeta. Mura siya'g dalugdog. Mura siya'g serbato. Dili ko kadagan ug kusog kay ginapugngan akong tiil sa lapas tuhod nga baha. Galihok pud ang tubig ug kusog nga mura na ug nipormang balod. Nakulbaan nako'g pag-ayo. Wala nako kabalo sa akong buhaton. Ginatutok nako ang suga sa flashlight bisa'g asa pero wala koy makit-an nga pwede gikanan sa maong saba. Hantod sa gilaparo ra ko ug kusog sa balod sa baha. Nabuhian nako akong flashlight. Wala nakoy makita. Wala nakoy madunggan. Nalublob nako sa baha. Naglisod ko'g ahon sa akoang kaugalingon tungod sa kusog nga sulog sa tubig. Gibuhat nako ang tanan para makapangita ug balanse pero mas kusog gyud ang pwersa sa tubig. Nakabati ko taod-taod nga mura nako'g galutaw kay diay, wa nay maanklahan akong tiil! Basi naa nako sa sapa mismo? Hala! Unsaon man ni?

Natuslob na akong ulo ilawom sa lubog nga tubig baha. Kapila nako nakatulon aning tubig. Hapit nako mawad-an ug hangin. Paminaw nako, kamatyonon nako. Nagdali-dali ko ug pangita'g magunitan bisan asa, bisan unsa. Sige ko'g pangita'g butang nga mahawiran para dili ko maanod. Hantod sa nakabati ko nga mura'g naay nisaghid sa akoang kamot. Pirte nako'ng paningkamot nga ako tong makaptan bisa'g gikuso-kuso ug gilambos-lambos nako sa tubig. Bahala'g unsa to siya basta magunitan lang nako to ug makaahon ko.

Salamat sa Diyos! Nagunitan na nako kung unsa man to siya—dakong pisi diay. Pag-ahon nako, dakong kurat nako kay ang pisi, nakakutay sa usa ka barko. Nakaana ko, nganong naay dakong barkong muagi diri's suba sa Compostela?

Gibira nako akong kaugalingon gamit ang pisi para makasakay ko sa barko. Pagtungtong, gilantaw nako'ng palibot apan wa koy makita tungod sa baga kaayo nga gabon. Pero namatikdan nako nga gadagan ang barko sa lapok kaayo nga tubig baha. Akong gisubay ang pisi nga akong gikuptan ug gidala ko ini sa usa ka kwarto. Pagsulod nako, gisugat ko's baho sa mga cacao nga gitipig sa mga dakong bukag. Didto na lang ko nagpahulay sa. Nag-apas ko sa ako ginhawa. Wala nawala ako kakulba ug kaguol sa mga panghitabo. Wala ko kabalo kung asa ko. Wala ko kabalo kang kinsa ning barkuha. Wala ko kabalo nganong naay barko diri sa amoang dapit.

Sa estimar nako, dako-dako pud ang barko. Masigo guro ang pipila ka-barangay diri. Ang bulok niini kay murag bulawan ug ang disenyo kay pang-daan. Dato gyud ug gamhanan guro ang tag-iya ani. Pero nag-unsa ning barkuha ni diri? Naa na pud koy nadunggan nga saba. Naalarma ko. Mura siya ug saba sa mga tawo. Nabuang na, wala ko nag-inusara diri sa barko.

"Hoy, Dong! Nag-unsa ka diraa? Tabang diri!" pirteng kurata nako sa pagsita sa akoa sa usa ka tawo nga nagkarga ug bukag nga naay mga cacao. "Daghan pa kaayo ta hiposonon oh! Puno na diri nga kwarto. Ali diri".

Wala nako nisupak kay basi ma-tripan pa ko sa mga dagkong tawo diri. Nisunod nalang ko. Nagkuha nalang ko'g bukag, gisulod ang mga cacao, gikarga ang bukag, ug nagsunod sa pila sa mga laki. Tan-aw nako, mga lapas usa ka gatos ang gatrabaho sa barko. Daghan gyud sila. Naay murag andana ang barko. Padulong sa hagdan paubos ang pila; mura'g didto ibutang ang ubang mga bukag nga naay mga cacao.

"Kol, asa man gyud ta? Nganong daghan kaayo ug cacao? Asa ni gikan?" pangutana nako sa usa ka angkol pagkabutang sa bukag. Mga naa na sa kwarenta guro siya ug dako ug lawas sa sige guro'g inalsa.

"Dong, ayaw na pangutana. Basta sunda lang kung unsa'y sugo sa engkanto."

"Kinsa'y engkanto, Kol?"

Nakuratan ang tanan sa kalit nga pag-uyog sa barko. Mura mi ug gilinog sa kakusog sa uyog. Ninggunit ko sa kamot ni Angkol para di ko matumba. Nakadungog pud mi ug kusog nga saba nga mura ug naay ginapusak nga semento ug naay dalugdog. Naa pud ata nangatagak sa taas nga ambot unsa.

"Naa na pud naguba nga tulay!"

Nisaka si Angkol ug dali-dali para makakita kung unsa gyud ang nahitabo,

uban-uban ko.

"Nakalapas na gyud ta. Balik na ta sa New Bataan para makauli na ta." litok sa usa ka babaye ug tingog pero wala ko kabalo asa gikan. "Walay cacao diri." Sigi ko ug lingi sa palibot pero wala man koy makit-an lain tawo gawas sa mga laki diri. Lambing kaayo ug tingog nga murag mugakos sa imo kasing-kasing ug makapamati ug kalipay nga imong dugay na ginapangandoy.

"Ayaw kaayo pagkumpyansa sa engkanto. Wala ta kabalo unsa gyud ang iyahang tumong," matod ni Angkol.

Nagsumbaganay akong mga pamati nga kahadlok tungod sa kagubot sa mga panghitabo ug kalinaw tungod sa tingog sa engkanto. Akong utok, gasyagit nga muhawa na dapat ko sa barko, pero akong dughan gaingon nga dili sa.

"Kinsa to siya, Kol?" dakong pangutana nako.

"Si Maria Cacao."

***

Dose ka tuig na pud ang nilabay gikan tung nasaag ko sa barko ni Maria Cacao. Wala ko kaila niya ato'ng panahuna pero ang ingon ni Angkol ato nga nagpahuway na tapad nako ug kama diri sa kwarto kung asa gatulog ang mga kauban namo, si Maria Cacao ug ang iyang barko daw ang hinungdan sa baha sa lungsod sa Compostela ug kasikbit nga mga lugar. Matod pa sa mga katiguwangan, dili daw makaya sa ilog ug sapa ang kadako sa iyahang barko para mang-ani ug cacao maong kinahanglan ang baha. Sa ato pa, dili ra diay alamat si Maria Cacao. Naa gyud ko mismo sa iyahang barko.

Dungag ni Angkol, naa pud daw istorya nga manguha daw siya ug mga laki para magtabang sa iya'g ani ug ayos sa mga cacao gikan sa mga plantasyon sa New Bataan hantod Butuan. Mao siguro puros ra laki ang naa diri sa barko. Buot pasabot, gikan ni sila tanan sa gawas sa una unya gidukot ni Maria Cacao? Dili sigurado si Angkol kay wala siyay mahinumdoman, sama sa mga kauban namo diri. Wala pud daw sila kabalo sa ilahang mga ngalan ug sa asa sila gikan.

Nibangon ko. Kay mutakas ko. Kay muhawa ko. Dili ko pwede magdugay diri kay wala ko gidukot ni Maria Cacao. Nasaag lang gyud ko. Pagtindog nako, hinay-hinay ko nagsuot sa akoang tsinelas, nitindog, ug nag-adto sa gawas sa kwarto. Naningkamot ko nga walay saba akong pagtamak sa de kahoy nga salog para walay makamata nga tawo.

Hangin kaayo ang gawas ug kusog ang ulan maong hastang tugnawa. Pero mas kusog ang akoang gusto nga makahawa na dayon ko diri sa barko. Pagtan-aw nako sa kataas sa akong ambakon, naluya ko. Kita nako ang mga naporma nga balod sa pag-andar sa barko—kusog kaayo ang dagan. Paminaw nako, kung muambak man ko, mamatay pud ko. Wala pud ko kabalo asa

nako. Padulong New Bataan? Dili ko swito sa sapa gikan Compostela padulong New Bataan. Ah, bahala na!

"Asa ka?" ang tingog na pud! Naa na pud siya! Makaluya gyud iyahang tingog pero mas nilabaw akong gusto nga mulakaw na.

"Kinsa man ka?!" tiyaok nako. Kahilakon nako sa kahadlok. Sa ako kahadlok, niambak nako. Wala nakoy labot kung mamatay ko basta makahawa ra ko diri. Andam na gyud unta ko mulupad kadali sa ere ug musalom dayon pero naay nigunit sa akoa kamot.

"Asa ka padulong? Delikado ang ilog karon," nilutaw na gyud ang babae samtang gunit-gunit ang akoang kamot. Ang iyahang kamot, mas humok pa sa unlan nako sa kwarto nako nga ako ginagakos-gakos kung matulog. Ang iyahang tingog, puno sa kalumo ug kabalaka. Nawala tanan nakong kahadlok.

"Gusto nako muuli," ako rang nalitok samtang nagtutok sa iyahang nawng. Dili kaayo kusog ang suga sa barko pero mailhan nako nga gwapa siya, itom kaayo ug buhok, ug morena.

"Unya na. Kusog pa ang ulan ug hangin. Gabaha pa."

Nakit-an nalang nako ang akoang kaugalingon nga ginabira sa babaye pabalik sa barko. Wala nako nisukol kay nakabati ko ug haruhay sa iyahang walay tatsa nga panit ug gaan nga paggakos.

Dose ka tuig na pud ang nilabay gikan tung nag-estoryahanay mi ni Maria Cacao. Dili siya mutug-an gyud kung asa siya gikan; ang iyaha rang ingon, sa Cebu, unya mudayo siya sa ubang lugar para mang-ani sa iyahang mga plantasyon ug cacao, sama sa Butuan hantod sa probinsya sa Compostela Valley. Gaagi siya sa Agusan River. Pero matod pa ni Angkol, dili daw magkumpyansa sa iyaha. Daghan daw siya ug kwento-kwento. Walay sakto nga estorya. Dili dapat ko mutuo dayon.

"Ngano mangunsa man ka ug mga tawo pud? Mura man diay ka'g si Maria Makiling ug Maria Sinukuan."

Ningisi siya. "Kaila ka nila?"

"Taga-Luzon ko sa una. Usa ka tuig pa ko diri sa Compostela."

"Maong wala ka kaila sa akoa?"

Nahilom ko kadali.

"Kabalo ka sa estorya nila?"

Nitando ko. "Naagian nako ang alamat nila sa eskwelahan sa una."

"Busa, kabalo dapat ka ngano."

Wala ko katingog.

"Daghan naperwisyo nga tawo sa baha tungod nimo. Napugos mi ug hawa sa amo mga panimalay tungod ana. Daghan pud nangamatay."

"Dili sa akoa gikan ang bagyo. Wala koy gahum makamugna ug katalagman."

"Pero ikaw ang hinungdan sa baha."

"Ang mga tawo ang sinugdanan sa tanang kagubot sa kalibutan."

"Nganong kami man nga dili man kami ang nagbuhat sa bagyo?"

"Ang inyong walay pagpakabana sa kinaiyahan ang nagdala sa inyong kalisod."

"Kami ba diay?"

"Abi ba nako ug nakabalo ka sa alamat nila Makiling ug Sinukuan?

Isinalin niya ang kanyang mga winika sa Tagalog.

"Hindi nagmula sa akin ang bagyo. Hindi saklaw ng aking kapangyarihan ang paggawa ng unos na ikasisira ng buhay at pamumuhay ng tao, sapagkat ang tao ang siyang gumagawa ng dahilan ng kanyang mga delubyo. Ang inyong hindi pagiging huwaran para sa kalikasan ang siyang nagdulot sa inyo ng kalunusan."

"Unsa diay amoang gibuhat?"

"Ginakatay ninyo ang bukid. Ginahugawan ninyo ang dagat. Ginahiluan ninyo ang yuta. Wala moy pakabana ug respeto sa mga unang diyos, mga dili ingun-ato, ug mga espiritu diri. Tungod sa kauhaw ninyo sa paglambo, wala nay mabilin sa amoa. Kung maabot man gani ang gabii nga masaag ko sa ubang lugar nga dili gyud parte sa ako ruta, buot pasabot ana, nangahurot na ang akoang pananom tungod sa nagkalain-lain nga mga gusali nga inyong ginatindog baylo sa kwarta ug materyal nga mga butang. Mao pod kini ang inyo gibuhat sa duha ka-Maria sa Luzon."

"Nganong mga laki ra pud ang inyo mga pangkuhaon?"

"Ang babaye, siya ang gahatag ug kinabuhi; ang kinaiyahan. Ang laki, tighatag ug kasakit."

Isinalin niyang muli ang mga iyon sa Tagalog.

"Babae ang siyang bumubuhay; ang siyang kalikasan. Lalaki ang siyang pumapatay."

"Mura'g mali man imong translation."

"Mali pud ba ang akong mga giingon?"

Nitindog si Maria Cacao ug nisumpay, "Bata pa gyud diay ka."

Niadto siya sa usa ka bukag ug nagkuha ug cacao. Pagbalik niya, gibuak niya ang prutas sa tunga ug gihatag sa akoa. Sukad naabot ko diri, wala ko nakabati ug kagutom. Apan pagkakita nako sa lami nga liso sa prutas, ningkutoy akong tiyan. Gikaon dayon nako to.

Niduol siya'g kalit ug gitutukan ko'g pag-ayo—mata sa mata.

"Ang babaye, siya ang gahatag ug kinabuhi; ang kinaiyahan."

Naundang ko sa ako pagkaon ug natulala pipila ka segundo. Dili kaayo maproseso sa akoang utok ang iyahang giingon tungod guro sa kagutom, maong nitiwas nalang ko sa akoang cacao paghawa sa engkanto sa akoang atubangan.

Paghuman nako ug kaon, nibalik siya. Naa siyay bitbit nga mga butang pambalay—tsinelas, sanina, unlan ug kumot, ug mga

galamiton sa kusina daw ginama sa bulawan ug plata.

"Dal-a ni pag-uli sa inyo balay. Kabalo ko daghan nangawala nga gamit ninyo tungod sa niagi nga bagyo. Kusog ra ba gyud to."

"Seryoso? Salamat!" dako kaayo akoang kalipay. Nawad-an lagi mi ug gamit, nailisdan pud ug mas nindot. "Malipay gyud akong pamilya ani!"

"Basta wa na kay lain kuhaon diri. Kana lang ang imong bitbiton pauli. Kung naay mangutana asa ka gikan o nagsuroy-suroy, ingna gikan diri. Sa barko. Sa akoa. Ayaw ko'g talikdi."

Nitando ko'g kusog.

Palakaw na unta siya pero naa koy gipahabol nga giingon.

"Pwede ko muhangyo?"

"Padungga sa ko sa imo hangyo."

"Pwede dili naka mag-agi diri sa amoa?"

"Ngano man?"

"Malooy ka sa amoa. Daghan gyud tawo maapektuhan sa baha. Sa ubang lugar nalang ka muagi."

"Kung gatuo ka nga pantay tanang tawo, dili dapat ka manunglo sa imong isigkatawo. Pantay mo ug kalisod, pantay pud mo ug panalangin."

Muli, isinalin niya ang mga kataga sa aking kinalakhang wika.

"Kung naniniwala kang pantay ang lahat ng tao, hindi mo dapat isumpa at ipagkanulo ang iyong kauri. Pantay kayo sa kahirapan, pantay kayo sa pagpapala."

Giandam ni Maria Cacao ang bangka nga gamiton nako pag-uli. Naa pa mi sa New Bataan, makauli ra daw ko basta sundan lang nako ang Agusan River pabalik sa Compostela.

"Ikaw? Muuli na ka?"

"Dili. Muagi pa ko ug Butuan."

"Magbaha na pud eh?"

Nagkrus ug braso si Maria Cacao ug nagmug-ot. "Wala ka naminaw sa akoa ganina."

Giputos na nako sa sako ug hinay-hinay ang mga regalo ni Maria Cacao padulong sa bangka nga naa pa sa barko samtang gahulat ko sa iya kay naa pa siyay gikuha sa iyahang kwarto. Paghuman, naglibot-libot ko gamay sa barko hantod sa naabot ko sa likurang dapit. Naa gihapon mga gamit diri nga bulawan ug plata, pero naibog gyud ko sa balisong nga pinakahayag sa tanang butang didto. Bulawan ang gunitanan ug plata ang balisong mismo. Pagsulay nako ug hiwa sa salog, grabe kahait! Lami kaayo gamiton kung naa ko sa peligro. Gikuha nako kini ug gisulod sa akoang bulsa. Remembrance lang.

Pagbalik nako, nagahulat na si Maria Cacao.

"Asa ka gikan?"

"Uhm, nangihi lang."

Nagdungag ug hatag ug cacao ang engkanto ug gibutang dayon sa bangka.

Pagsakay nako, gibaba niya ug hinay-hinay ang pisi. Samtang ginababa ko niya, naa siya'y ginalitok; dili kaayo nako maklaro. Pero paminaw nako, gibalik niya iyang giingon ganina,

"Ang laki, tighatag ug kasakit. Ang mga tawo ang sinugdanan sa tanang kagubot sa kalibutan."

Naa pa siyay gina-hurim hurim pero dili na nako madunggan kay hapit nako sa ilog.

"Ayo ayo!" syagit nako.

"Abi abi!" tubag niya.

***

Grabeng kasaba ang nadawat nako gikan sa ako mga ginikanan pagbalik nako sa Assumption. Hapit na buntag ato, mga alas-singko y media. Asa daw ko gikan, nganong nilakaw daw ko, nabalaka daw sila. Nagsugod na ug hubas ang tubig maong pag-abot sa adlaw kay mubalik na daw unta mi sa balay. Wala ra to tanan sa akoa. Nanlapos ra tanan ilang mga gipangyawyaw. Ang akong gikasapot, nawala ang mga regalo ni Maria Cacao. Nawala gyud, murag bula. Wala nay sulod ang sako. Gipasanginlan pa nako ang akong mga igsoon ug ang mga kauban namo nga nambakwit. Mura nako'g tala didto kay giingon nako unsay mga sulod didto. Ang mga cacao, wala na pud. Nihilak na lang ko ug wala ko nitug-an sa mga tinood nga panghitabo. Wala nako giingon nga nasaag ko sa barko ni Maria Cacao. Ingnon pa lang kong buang. Wala na gani koy mapakita nga ebidensiya. Ayaw nalang.

Pagbalik namo sa balay, luya gihapon ko. Nagsugod na sila ug ayo sa mga gamit nga pwede pa maayo. Gitan-aw pud ang amoang mga damit ug ang computer namo kung wala ba naunsa. Ako, naa ra ko sa daplin sa sapa, naglantaw sa wala, samtang gakaon ug Super Crunch. Pagtawag sa akoa, naglimpyo ko sa akoang kamot—gipagpag nako akoang tudlo sa ako shorts. Nakabantay ko nga naay nagbugdo sa akoang bulsa—ang balisong! Tinood to tanan! Dili to damgo! Dili ko buang!

Pero nihilom ra ko.

Sa pagdagan sa panahon, gikan Grade 7 hantod Grade 12, akong gitipigan ang balisong. Giampingan nakog taman-taman para dili mawala ug dili makalimtan ang tinood nga panghitabo. Pero sama kini sa wala paglimot ug sa wala pagkawala sa mga nilabay nga baha. Wala nahuman sa Pablo ang baha nga nasinati sa katawhan ng Compostela. Nisamot ang epekto sa gamayng ulan. Bisa'g walay bagyo, bisa'g ordinaryo nga ulan, gabaha na'g pag-ayo. Dili kaeskwela'g tarong ang kabatan-unan. Walay tarong ani ang mga mag-uuma. Daghan ang apektado sa pagtaas sa mga palitonon. Tanan, naglisod. Kabalo ko dili na ni siya normal. Unya, makadungog ko matag karon ug unya nga niagi na pud daw si Maria Cacao. Wala gyud diay niya gitugotan ang akong hangyo.

Hantod sa pagtungtong nako'g

college ug karong nanarbaho nako diri sa Davao City dose ka tuig na'ng nilabay, naa gihapon sa akoa ang balisong. Pero diria pud, nagabaha na ug samot. Gamayng taligsik, mutaas na dayon ang lebel sa tubig sa mga ilog, sapa, ug kanal. Sa kapaspas sa panahon, paspas pud ang paglambo sa siyudad. Paspas pud ang epekto niini sa mga tawo. Nagkagrabe gyud ang baha.

Ang akoang alma mater nga USeP sa Obrero, mura'g dili eskwelahan kung mag-ulan; entrance fee nalang kulang arong mahimo na gyu'ng resort. Ang Bajada, kung mag-ulan, mura na pud ug swimming pool. Utro pud ang Bunawan, Matina, ug Lanang. Ang agos sa tubig sa Davao River kung muagi ko'g tulay, hadlok lantawon kay kusog kaayo. Bisa'g ang mga sapa ug kanal, wala pud bugal-bugal sa dagan sa tubig. Grabe gyud.

Paminaw nako, nagkaduol na pud si Maria Cacao. Paminaw nako, maabot siya diri. Paminaw nako, ginasundan ko niya. Kung mangaguba gani ang tulay diri sa siyudad, siya ra gyud ang akong mahunahunaan nga hinungdan. Kung magbaha sa mga lugar nga dili bahaanan, iyaha gyud tong binuhatan. Pero kung mahitabo man gani kini, mag-ampo ko magkita mi usab; masaag ko usab sa barko niya.

Para mangayo'g pasaylo.

Para ibalik ang ginto ug pilak nga balisong.

Para iingon nako nga dili na nako siya talikdan.

Alom sa Lapa-lapa

Shinnen Cahandig

Ang akong tiil dili mahimutang.
Nilabay na ni sa Acacia,
kung asa ang semento gibadlisan og,
“Talk doesn’t cook rice.”
Ug akong pamasahe nabayran
naabot na dese says.

Samot na sa Milan,
kulang ang baynte nga pamasahe,
pero ang tapok sa sakyanan murag
isa ka kilo nga pasayan sa kadaghan.

Nibaktas na pud ni kung asa daghan og prutas
labi na durian—
agdao, bankerohan, ug magsaysay.
Nagsapaw-sapaw na ang nangutana’g,
“Pila man imo, dai?”

Pati baha sa Obrero natamakan,
lisod isakay sa kadaghang pasahero.
Tungod sa hilak
ni Tungkung Langit na way undang
pati mga payong wala kasagang.

Nihapit pa ni og Sasa aron mabati ang lihok sa dagat;
misubay sa abog nga naa sa dalan
gikan Bangkal padung Mintal;
niliko sa mga suok sa Sta. Ana, Matina Aplaya,
Boulevard, ug Bunawan.

Nagtindog diri, didto, bisag asa.
Kung buot isipon,
dili lang mapa ang pwede musulti
kung asa muadto ug muagi.

Pero sa kalayo sa biyahe
ug kadaghang nalabyan
wala gihapon nakakita og ulianan.

For the Balete Tree in Our Old High School

John Oliver A. Ladaga

Of course you'd still be here
long after we outgrew
our polo shirts and blouses.
Look around: the bedrock
of our lives turned inside-out,

our mundane chatter
and laughter once carved
into our memories,
reduced to notches
in the roughened bark
of our lives, barely visible:

a teacher had spent class funds
to buy unusable pots and pans;
a kid from another section
had almost drowned in a pool;
another vanished into rumors,
bearing unwanted seed.

Of course you'd still be here
turning old leaves for new
long after we closed our books
and walked out of class
for the last time. Like the vines

that crawl on you, we do not
take root here. We whisk
ourselves away, displaced
by the need not to grow,
but simply to survive:

we fly vast distances to cities
and feel like stranded aliens;
stretch paychecks from one week
and burn everything the next;
swim through oceans of debt
to keep our heads afloat.

Of course you'd still be here.
Despite your weight, you stand
with broad arms stretched
to embrace the sky, where
little can touch you despite
whatever deluge after deluge
threatens to keep us shivering, scared:

dappled sunbeams disappeared
into dark, gloomy masses,
bird calls hushed into silence
by distant, angry rumbling,
rich, red soil turned ashen,
hardened in the name of progress.

Balete, onto you we etch
the secrets of our youth,
whisper hopes for futures
and forget it by your roots.
Now we are gone: some
to other earths, others
back to the same earth
from which you came.

Balete, onto you we etch
the dreams we set aside,
hearts emptied out to fill
our pockets: beyond the walls
of where we were once hailed
as "cream of the crop", we sell
our minds, our hands and tongues
for 12,000 pesos every month.

Balete, silent witness, we ask
you tell no tales. Anchor
your roots with the quiet dignity
we take solace in, until the day
we grind soulless metal teeth
against your trunk, upturn
everything that came before
and pave over what can grow
with the unchanging.
We like it that way.

d'syempre

Lewi Origenes

Tuo ug wala, taas ug ubos
Daog daw pirme basta kabalo magpaubos
Disyembre na pud, pero di' masabot
Syempre, bisan tugnaw, ang paminaw alimuot.

Alimuot maghandom sa ulahi sa tuig
Ang mga hugaw, wala gihapon nasilhig
Hayahay sa ilang tugkaran
Kay kaya man mabayran.

Mabayran ang ilang mga masugo
Di' man unta mga bugo
Pero di' makaikyas sa lit-ag
Sa sayapi di' gyud makapalag.

Makapalag gud og gusto
Apan gilahi ang tono
Nihinog na ang balingbing
Sayon ra kaayo nabuking.

Nabuking kay hapit mabaslan
Hapit usab sila makabsan
Pero bisan pa man
Balik-balik ra ang kamatuoran.

Kamatuoran nga bisan man
Ang tuig kay mahuman
Ang aduna sa katungdanan
Wala gihapon bag-ong kabag-ohan.

Kabag-ohan nga maayo
Kay ilang pagtuo
Dili manuktok sa pagkatulog ang konsensya
Di' syempre, wa gihapon ang hustisya.

Hustisya para lang sa adunahan
Kay ang sistema, walay kauswagan
Wala gihapon nadunggan, wala gitabangan
Bisan Disyembre, katong nagpaubos, nanginahanglan.

Will The Canopies Be Taller On The Other Side?

riluvcat

Have you ever seen an eagle soar lower
than the canopies of its towering abode?
4 years a regime in
the Pearl of the Orient Seas
where the foliage an evergreen deficit

1 nest for a pair of mighty wings
to overlook the weather-beaten trenches
of Apitong and Lauan
A breeding ground for survival and wit
and dreams built without limits

Limitless as it may seem
No beak could withstand the teeth of a saw
5 Lauans down, disintegrated to timber
and cadavers reincarnated into square-feet
monuments a talon cannot grasp onto
The dying platoon of Bagtikan weak
against the grey smokers erected by the
blood, tears, and sweat
of the Keepers, Guardians, and Watchers
4 years a regime in
the Pearl of the Orient Seas

Northbound the wind brought its yearning
Wondering if the canopies
will be taller on the other side
Sott'er celo de Roma
On pines outstretched to evergreen yonder
Kissed by the sweet blue Mediterranean

1 nest for a pair of mighty wings
to overlook the ancient piazza, castello,
and fortezza
A dime of unfamiliarity and honour
to navigate the whole newfound square
established by
Founding Fathers, never ours
Lamentable is the autumn picker content
with midsummer plums

2 seasons passed but never the richer
The dawn prefers the chirping of the little
sparrows and the orchestrated humming
of the reed buntings

2 seasons passed but none the wiser
A peal call to return to the poor, yearning
motherland from the east
to reconcile with Narra and Kamagong
A failed affair with the tall beech and the
ochre larch
married to the local magpies and warblers

9 hectares and more of smoke, grime,
and concrete
By the gates of Eden vines of spark
Where the orchids and jasmines are none
but artificial lanterns
hung on every door like an execution
perfected by the hands of greed

Eastbound yonder out the southern side
of my homeland
Have you ever seen an eagle soar lower
than the canopies of its towering abode

Translation, and the Death of the Ego

Patrick Jayson L. Ralla

Undertaking translation is an overwhelming task as a neophyte to the discipline of Comparative Literature and Translation Studies. Our country has a multitude of languages, and some might still be waiting to be illuminated. I, for one, can speak regional languages namely Antiqueno, Cebuano, and Tagalog. However, my fluency, rests on a conversational level which might limit my way of translating literary works. Besides English, I do not possess any mastery of other foreign languages. Suffice to say, this is one way to be acquainted with the process of translation: fluency in the different languages.

Yet, there is still much to consider in the process of translating; should one do word for word? How about sense for sense? Could one really translate a piece of work? What message am I trying to translate? Will I perpetuate an ideology I do not agree with? Should I even do translation in the first place? These questions on ideology, linguistics, phenomenology, amongst other things, make this would-be translator doubt his capacity so much so that it is understandable to just surrender because of how daunting the task of translation is.

A chapter in Brigg's book opens with a discouraging sentence "[d]on't do translations..." and one can immediately understand this sentiment. After all, I am not skilled enough to even start. But let me focus instead on some insights I have gained from the book. This paper will attempt to establish ideas of the monograph, the prestige in writing an original work, translation readership, the translation in national writers' workshops, and the big boom in translation endeavors, in the Philippine context.

The "Obsession" with The Monograph

"A monograph is a book written by just one person: a singly-authored original contribution to knowledge."

Translation, as a thankless endeavor, does not guarantee financial stability to the translators. The compensation does not make the translator rich. The pay is enough for one to get by; a sort of atonement for wanting to do translation in the first place. One should just author a book! Make sure that it is singular in its authorship. No sharing allowed! With this, an author can take all the credit, not to mention the income, from the hard work.

This sentiment is clearly reflected in the state of book publishing in the Philippines. In the 2022 annual report of the National Book Development Board, the total number of active registrants in author/writer category is 2,529. This figure represents the number of authors/writers who engage in book publishing and other related activities. In the translator category, the total number of active registrants is only 42, which is only 1.62 percent of the author/writer category. This huge discrepancy between authors and translators implies that there is money in being an author than being a translator in the country. However, the data does not specify whether the active registered authors write in English or in local languages. The same observation is found in the active translators' data.

"It is easy not to think about translation."

The country's "obsession" with the monograph may also be associated with the literary prestige it brings, and how the academe puts more value on individual authorship than translated works. In the introduction to her journal article, Arong emphasized how the publishing industry, as well as authorship in the country, is deeply entrenched in politics, and how an author has to endure the stressful process to be considered a "literary giant;" *"firstly, an author needs to begin the process of cultural legitimacy by being published, preferably in book form; secondly, an author needs to obtain literary prestige generated through the number of literary prizes an author receives; thirdly, an author needs to be widely read and have their works included in academic curriculum"*

[1]Briggs, Kate. "Read 'This Little Art'. Kate Briggs on Bookmate." Bookmate, Fitzcarraldo Editions, bookmate.com/books/c5muERFx. Accessed 6 Apr. 2024.

[2]Ibid. pg. 25

[3]"2022 ANNUAL REPORT." National Book Development Board, National Book Development Board, booksphilippines.gov.ph/incentives-and-grants/. Accessed 6 Apr. 2024.

(pg. 15-16). This tedious process of publication might justify why most, if not all, authors take pride in their works. To be able to say that you have published a book, is only the first step in creating a cultural impact on the Philippine literary scene, and aspiring literary giants fall into obscurity after fulfilling the first step.

Thus, when translation occurs, the readers first notice the original author since "the name of the original author in full caps and bold; (pg. 31)" which acts as a sign of ownership of the author to his work, while the translator's is "smaller or left off the cover altogether, (pg. 31)" signifying his submission to the authority of the author. This does not discredit the achievements of prominent translators and their works such as Ergoe Tinio's Filipino translation of Mary Shelley's *Frankenstein*, and Nicholas B. Pichay's Filipino translation of William Shakespeare's *King Lear*. These works made the English classics more accessible to a wide Filipino readership. And although one can claim that they have read Tinio's translation of *Frankenstein*, this essentially means that they have read Mary Shelley's *Frankenstein*. This exemplifies a certain sense of prominence and success that is significantly apparent to being an author of an original work, to being a translator. Ultimately, this obsession with the monograph makes the translator's name an afterthought to the likes of Shakespeare, and Shelley.

The Condition of Readership

It is vital to talk about the condition of readership in our country, while talking about translation. While the authors can write as many literary works as they can, and translators can toil in translating foreign texts, is there a readership interested enough to even pick their works up?

In a 2023 national readership survey conducted by the National Book Development Board of the Philippines (NBDB), out of 4800 respondents consisting of both adult and children, only "42% (1008 of 2400) of Filipino adults and 47% (1128 of 2400) of children reported reading non-school books (NSB) in the past 12 months" (pg. 19). This is a foreboding condition that both authors and translators must be wary of. Regardless of how masterful the work of a translator is in translating foreign

[4] Ibid. pg. 31

[5] Arong, Marie Rose B. "Where Are Your Literary Giants? Examination of the Production and Reception of Cebuano Literature, 1975–2015 | | Marie Rose Arong - University of the Philippines Cebu." University of the Philippines Cebu., Publishing Research Quarterly, 11 Jan. 2021, upcebu.edu.ph/where-are-your-literary-giants-examination-of-the-production-and-reception-of-cebuano-literature-1975-2015-marie-rose-arong/.

[6] De La Cruz, Christa I. "10 Beautiful Filipino Translations of Classic Books." SPOT.PH, SPOT.PH, 5 Aug. 2016, www.spot.ph/newsfeatures/the-latest-news-features/67301/translations-komisyon-sa-wikang-filipino-a00171-20160805-lfrm.
[7] Ibid.

texts, it will collect dust if no readers are interested in reading it. This sentiment is attested by Guillermo's foreword in a book on translation's studies: "It is true that most of the translation being done in the Philippines cannot be found in literature or philosophy shelves of local bookstores." (pg. vii). This implies that the unintended target readership of translated works are the scholars, and not the general reading public. Most original and translation works are often attributed to the academe. The academe incorporates translated works as "required readings" to ensure a steady stream of readership. This attribution excludes the wider reading public in two ways; (1) the language use in the academe might not make sense to the wider reading public , and (2) the difficult access to both original and translated work. It is true translated books have a small readership in the country, but is this reason enough to stop translation altogether? On the contrary. To know a solution, one needs to figure out the problem. We have enough data to tell us what the problems are in relation to our country's readership. We can now speculate on the possible solutions.

Translating the Philippines to the World

"…the English-speaking world is not the world… but,"

The prevalence of English usage in modern-day Philippines raises a question on the necessity of translating regional languages. After all, writers in English eclipse that of writers in the Philippine languages in terms of population and thus, the language of our contemporary national literatures is primarily English.

In relation to translation, one can infer that one of the reasons why translation work in the country is small and insular is that, the author would rather write an original work in English than write it in a regional language and then translate it in English later. This renders the translation as an unnecessary step in the writing process. This process of writing and translating is reflected in the 61st Silliman Writer's Workshop , as well as the 62nd UP National Writers Workshop, wherein they require regional writers to have an accompanying English or Filipino (Tagalog) translations of their works. This is an added pressure to aspiring national writers who might not have an experience with translation so much so that translated work in English might not capture the essence, intention, and literariness of their original works in the regional language.

Would a corresponding translator be a possible solution to this? After all, one way to qualify the literariness of original works is if they survive to the process of translation. I think it is not a novel idea that translated

works should also be included as a separate submission altogether. Thus, by allowing a corresponding translator, national workshops can nurture collaboration between original authors and translators. If we are to really encourage future translators, I personally think now is the time for prominent national writers' workshops to include a category for translated works done mainly by translators and allow the them the same space original writers occupy. By doing so, we start to widen our space in the English-speaking world for both our original and translated works. The question now is this; are authors willing to share the space, the one they have been occupying for a very long time, with a lowly translator?

The Big Boom

"'it's boom-time for translated fiction", is it really?

The National Book Development Board, through their Translation Subsidy Program, provides financial assistance to Philippine and foreign translation works done by local publishers. Based on their 2022 annual report , the program provided financial assistance to 25 approved publishers doing translation of fiction, nonfiction, children's literature, and graphic novel in the Philippine languages (Filipino, Cebuano, Ilokano, Bikol-Gubatnon, and Tausug) and foreign languages (English, Bahasa Indonesia, Malay, Spanish, and Nihongo). Furthermore, the report, indicated that "there is an interest in translating Filipino books into different languages" (pg. 34). Overall, there were 7 translated works in the Philippine languages, and 18 translated works in foreign languages. This indicates that a higher allocation was given to foreign translations than the local translations. This discrepancy in allocation would suggest translator preference pointing towards foreign languages than local languages.

The "boom" of translation which started in the West, is gradually being heard in the country. The Translation Subsidy Program of the NBDB allows for the tolling of the bell that is translation to reverberate, encouraging the would-be translators to continue this humble endeavor. Not only that, the subsidy also allows for multilingual translations to prosper. The data derived from the annual report is a testament to this growing interest in translation works in both the local and foreign languages. As reflected on the annual report , most translation works in both the local and foreign languages are works of fiction, which hopes to capture the attention of the general reading public. Although this alone would not sustain the discipline in the long run especially since the subsidy program is dependent on government funding. We could only hope

that this funding is sustained amidst the chaotic political climate of the country.

Some Personal Ruminations about Translation

To declare yourself a translator is a selfless act. To declare yourself a translator, you must control the urge to submit to the obsession of the monograph and reduce yourself as a tool that translates a work that might not even be read by the public. You must not want too much money, but you must have enough just to get by. You need to ask for subsidies so that you can do translations without falling into financial ruin. To declare yourself a translator, you must kill your ego; snuff out the little pride that you have.

Is one ready to sacrifice his ego to stay behind the author's shadow? Is one prepared to be the author's mouthpiece and serve his ideologies? For a start, I hope that would-be translators get accustomed to the comfort and the challenge found in the author's shadow.

Works Cited

"2022 ANNUAL REPORT." *National Book Development Board*, National Book Development Board, booksphilippines.gov.ph/incentives-and-grants/. Accessed 6 Apr. 2024 Dreisbach, Jecon [@jekondraysbak]. (2020, April 29). *Language change is a historical given, and the emergency of hybrid languages such as "Davao conyo" is a result of the need of the various settler groups in the city to communicate.* X. https://x.com/jecondraysbak /status/1255517890125590528

Arong - University of the Philippines Cebu." *University of the Philippines Cebu - Nurtured to Create. Inspired to Innovate. Destined to Serve.*, Publishing Research Quarterly, 11 Jan. 2021, upcebu.edu.ph/where-are-your-literary-giants-examination-of-the-production-and-reception-of-cebuano-literature-1975-2015-marie-rose-arong/.

Briggs, Kate. "This Little Art'. Kate Briggs on *Bookmate*." Bookmate, Fitzcarraldo Editions, bookmate.com/books/c5muERFx. Accessed 6 Apr. 2024.

"Call for Manuscripts: 61st *Silliman University* National Writers Workshop." Silliman University, Silliman University, 3 Nov. 2022, su.edu.ph/call-for-manuscripts-61st-silliman-university-national-writers-workshop/.

De La Cruz, Christa I. "10 Beautiful Filipino Translations of Classic Books." SPOT.PH, SPOT.PH, 5 Aug. 2016, www.spot.ph/newsfeatures/the-latest-news-features/67301/translations-komisyon-sa-wikang-filipino-a00171-20160805-lfrm.

Guillermo, Ramon, and Mary Ann Bacolod. "Introduction to Translation Studies in the Philippines Navigating a Multilingual Archipelago." *Translation Studies in the Philippines Navigating a Multilingual Archipelago*, edited by Riccardo Moratto, Routledge, New York, NY 10158, 2024.

"Likhaan: University of the Philippines Institute of Creative Writing." Facebook, Likhaan: University of the Philippines Institute of Creative Writing, 4 Nov. 2022, web.facebook.com/upicw/posts/62nd-up-national-writers-workshop-is-targeted-for-f2f-and-is-now-open-for-applic/5579539398760959/?_rdc=1&_rdr.

National Book Development Board (NBDB) and Social Weather Stations (SWS). 2024. 2023 *National Readership Survey: Highlights*. Quezon City, Philippines: PSA and SWS.

[12] Call for Manuscripts: 61st Silliman University National Writers Workshop." Silliman University, Silliman University, 3 Nov. 2022, su.edu.ph/call-for-manuscripts-61st-silliman-university-national-writers-workshop/.

[13] "Likhaan: University of the Philippines Institute of Creative Writing." Facebook, Likhaan: University of the Philippines Institute of Creative Writing, 4 Nov. 2022, web.facebook.com/upicw/posts/62nd-up-national-writers-workshop-is-targeted-for-f2f-and-is-now-open-for-applic/5579539398760959/?_rdc=1&_rdr.

[14] Briggs, Kate. "Read 'This Little Art'. Kate Briggs on Bookmate." Bookmate, Fitzcarraldo Editions, bookmate.com/books/c5muERFx. Accessed 6 Apr. 2024. (pg. 43).

[15] "2022 ANNUAL REPORT." National Book Development Board, National Book Development Board, booksphilippines.gov.ph/incentives-and-grants/. Accessed 6 Apr. 2024. Pg. 31.

Beast of San Juan

Kyle Gomez

The season of sun has dried out
As the rousing droplets have come near
To mind the deed of the Baptist
To cleanse thine offense committed

I remember, I recall
I was handling a hydrous gun
Shot the people of the cross
Including the priest and the nun

Drenched as wet lambs
The devotees had fun
Pails were flying
And so I had shunned

I jaunted my route home
To unbind my hunger of mom's feast
I remember, I recall
I bumped into a wild beast

Steep and scrawny like a summon from a tomb
Veiny red eyes like bull with aggressive resolve
Held, dragged, flipped and bruised
I sought after my vestal gun
"Please baptize this monster my dear St. John"

Yet still, he carved my skin
Goading him the blessed waters
while losing my most familiar kin.

Two Timelines in a Cup

Josephine May Grace Famoso

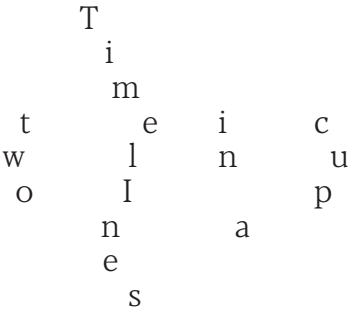

I shared the evening with a young girl
who sat across from me in an old coffee shop.
She wore an echo of memory. Her eyes adorned a
glimpse of a past I could not place. She arrived late
(as expected). While outside, Heaven was open pouring
water, deafening the world. Her clumsy hands silenced the
soaked umbrella. She drank three shots of americano, while I
sipped matcha. She confided a longing to escape the city soon.
But anywhere the wind carried her, life was a cursed dance under
the same moon. I anticipated the headache and offered her a
painkiller. In swift feline grace, she took it. She excitedly
shared that she said yes to her crush in college. I confessed
we did not marry him. Her gasp embraced the stillness of
the night. She cast blame upon the Sandman for the lost
dreams. I revealed it was a Shepherd who wove the fall.
The lamb needed saving, after all. Her gaze, darkened
with riddled thoughts, lingered on me. As if Time
itself paused to watch. I attempted to smile,
to calm the brewing storm in her eyes.
In a Different Time, I returned a call of an
invitation to meet, the time and place
like a known secret I recalled from memory.
This is how you found me in front of a woman who,
from decades to come, waited for me. There she sat,
her presence wrapped in quiet confidence.
Her eyes were calm, contrary to my storm.
Then she passed me her drink, and honestly? How did she know I
like sipping someone else's cup?
I told her I feel lost in this city. She agreed. She told me of places she
had been, and people
she had to meet. I, too, approved the quests she took. She spun the tapestry of
misadventures in her hand
while her short hair swayed in rebellion against the hairclip. But
her eyes—it spoke of a grief unknown.
She prophesied of walls tumbling down. Her counsel was clear:
wrestle until dawn comes. Much was said
in the language of the stars but none of it belonged to me, yet. I said sorry for
rushing home.
She said she, too, has someplace to go. Even so, she made me promise to
look for her, whoever
she decides to be in the morning.

After Gugma sa Mais nga Sweetcorn | Digital | Yuhanna Alexi Loraña

Ours That is Not | Digital collage | Johannah Mitzy Hocson

If You Say So | Mixed medoa on canvas | Conflict Cradter

If You Say So: an exphrasis

Reah Izza T. Paglinawan

ang
kinalawman
nga langit sa langit
matung-as kaha sa mga kumagko ni-Moses sa mga pag-ampo pinaagi kang Maria nga ulay tingali? kanunay
o dili -
sa mga halad ko kang Manama ania
ang tari ni tatay
dili ra mahayon-para asa sab ning krus sa akong agtang?
sa akong adlawng natawhan way miingon
ikaw ang balay nga among panalipdan
gipintalan sa samang dugo
ang mga ligid sa bag-ong awto ni uyoan-
Manama, imo sab ba ilayo ang mga pasahero sa disgrasya? kun ang gitakdang
manluluwas mao ang gabitay sa samin
miingon siya
pagpasaylo aron mahunaran ka
diay ba? sala kining gikumkom ko
nga kasakit-sukad
sukad-diay? makalipong ning hustiya
nga imong gipa-om-om nako
-Ginoo, mupundo ra sab ba ka?
sa akong nagkutoy nga tiyan-wala man kiniy sustansya
kay lagi ikalibang ra-ang pagtoo kun ang kahakog nay mupatigbabaw ania ang bulawanong korona
hinimo sa angkan ni adan alang nimo-hari-
ginikanan-imong balay maoy among simbahan
sumbanan-tabangan tika og salibay sa mga la mesa
mingon siya
nein! nein! - diha ka?
nadal oy, nadal asa mag-gikan ang kamatuoran?
ang esenya sa mga sistema sa kahulogan kinsay magboot?
si Fyodor? Si Santiago? —идиот! Ginganlan gani ko nilag Magellan. Ako sab daw si MacArthur
- ug ang mga gabuhakhak nga mga di-ingon-nato sa sapa sa Mandug-ako sab
- ang mga nagpanon nga armadong katilingban sa pagpa-ak sa kangitngit ngadto sa katahom-ingon-nako ingon-nato
- daw ako engkanto binistidahan og puti ingon ang bapor
- tao ra sab ni sila gigiyahan sa ilang gituuhang
- hustisya kay kun imong subayon akong lugar nga
natawhan ania si Zobel-Ayala sa pikas kanto si Bonifacio-
si Urduja nag-inusara sa Obrero-et toi?
pa-hero hero. way hingpit-
ang panahon dili na mubalik
igo ra hubaron -hubaran
gamhanan ang nanag-iya sa kahulogan nga gisalom sa kinatas-ang impyerno sa pagkatao pinaagi sa dulom nga gabii
sa akong lawasnong kalag
miingon siya
sul-uba-ang amakan nga among payag ug
ingna ko kun di ka mangatol kay akong -
sugnuran ug kun dili ka ako nalay mutangtang sa bulawanong taplak
ani imong alampat-
iyang korona-iyang templo
ang oro nga bukid sa luyo
-saksihi sa akong pag-
langkat nga wala ang ngalan
sa magmumugna
sa wala!